

Fernando Artola «Bordari» ... mendeurren-omenaldia

Hondarribia, 2010-XII-10

Fernando Artola «Bordari»-ri omenaldia

Abenduaren 10ean, Hondarribiko Udaletxean, Fernando Artola «Bordari»-ren omenezko bilkura egin zuten Euskaltzaindiak eta Hondarribiko Udalak.

Fernando Artola «Bordari» Hondarribian jaio zen, 1910eko otsailaren 14an. Beraz, haren jaiotzaren mendeurrenean, Euskaltzaindiak eta Hondarribiko Udalak omenaldi bat eskaini zioten.

Hauxe izan zen egitaraua:

- Aitor Kerexeta Hondarribiko alkatearen ongietorria
- Andres Urrutia euskaltzainburuaren agurra
- Sarrera-hitzak: Jean Haritschelhar
- Txomin Sagarzazu: «Fernando Artola Bordari eta Hondarribia»
- Pello Esnal eta Jose Mari Iriondo: «Fernando Artola Bordari: gizon osoa»
- Patri Urkizu: «Itsasoko tragediak euskal kanta zaharretan»

Fernando Artola «Bordari»-ri omenaldia

HARITSCHELHAR DUHALDE, Jean
Euskaltzain emeritua eta
Literatura Ikerketa batzordeburua

Alkate jauna,
Euskaltzainburu jauna,
Euskaltzain kideak,
Jaun-Andereak agur.

Eskerrak zuri, alkate jauna, Udaletxeko atea idekirik guretzat harrera oparoa egin diguzulakotz.

Euskaltzaindiko Literatura Ikerketa Batzordea bildu da gaur goiz eta aratsaldez eta bilduko da ere bihar goizean Udaletxe honetan. Alabainan, jardunaldiak antolatu ditu gai bat sakondu beharrez: Literaturaren historiografia. Elgarretaratuak ziren dotzena bat ikerle, gehienetan Unibertsitateko irakasle, haien artean gazte batzu, lorietan nagola horrekin.

Bertzalde, Literatura Ikerketa Batzordeak pentsatu du Hondarribian bildurik, beharrezkoa zela omenaldi baten eskaintzea Fernando Artola «Bordari» literatura izenordez haren sortzearen mendeurrenean (1911-2011). Ene lekukotasun xumearen emaitako diot ezagutu dudala Bordari Euskaltzaindian, harekin harremanetan sartu nintzala 1962an euskaltzain izendatu nindutelarik. Gizon ixila, atsegina, oroit naiz nola enekin Iparraldeaz mintzatzen zen. Alabaina, Iparraldeko oroitzapenak bazituen eta, bereziki lokarri sendoak sortu zituelakotz bere esposa zenarekin.

Hortakotz bihotz-bihotzez agurtzen ditut gaur haren seme-alabak eta senideak. Holako omenaldiak ospatzen ditu urtero Euskaltzaindiak bere Lite-

ratura Ikerketa Batzordearen bitartez, eginbidetzat hartzen baitu euskal idazleen oroitzapenaren gordetzea.

Literatura Ikerketa Batzordeak galdegin dio Herri Literatura Batzordeari parte har zezan omenaldi honetan eta pentsatu du hondarribiar baten lekukotasuna beharrezkoa zela.

Mintzatuko dira, beraz, zuen aitzinean lehenik Txomin Sagarzazu, «Fernando Artola “Bordari” eta Hondarribia» txostenarekin, gero Herri Literatura Batzordearen izenean Pello Esnal eta Jose Mari Iriondo, «Fernando Artola “Bordari” gizon osoa» gaiarekin eta azkenik Literatura Ikerketa Batzordearen izenean Patri Urkizu eskainiz «Itsasoko tragediak euskal kanta zaharretan» deritzan mintzaldia. Entzunen ditugu gogoan dugularik Bordari euskaltzalea eta idazlea.

Bordari eta Hondarribiko euskal ondarea

SAGARZAZU, Txomin
Hondarribiko Herriko Etxean

Arratsalde on agintari, aditu, Artolatar eta herritar guziakeri eta mila
esker hitz egiteko aukera hau eskaintzeagatik.

0. Nire asmoa¹

Fernandoren nortasun polifazetikoaz ari gara, azkenekoz orain dela hamar urte aritu ginen bezala. Gaurkoan haren emaitzetako bati tiraka hasiko naiz, 1980an areto nagusi honetan egindako *Hondarribiko mintzairan bertako berri* hitzaldiari, hain zuzen ere.

Lan horretan Hondarribiak euskal hizkuntzarekin eta literaturarekin izandako harremanaren berri eman zigun, besteak beste, eta bere lekukotasunetik abiatuta ohar sorta osagabe bat prestatu dut.

Barkatuko dizue, hortaz, gaurkoan *Bordari* espresuki aztertu beharrean, idazle hondarribiarren kate luzeagoan txertatzen badut.

Bi ataletan banatu dut neure mintzaldia: lehenbizikoan XIX. mende erditik gaur egunera arteko ondare idatziaz arituko naiz; bigarrenean, laburrago, gure euskararen azterketaz XX. mendean egindako saioak aipatuko ditut.

¹ Idatziz listatutako hitzok batuan daude, espero dut, hala ere, nire ahotsean herritarrei hurbil gertatzea.

Euskara mendez mende hondarribiar askoren adierazteko modu nagusia –batzuen komunikazio-tresna bakarra– izan da, eta batez ere gaur egun adostasun handia dugu geure nortasunaren adierazpide nagusietakotzat jotzeko. Horrekin batera, hala ere, adieraz dezadan XX. mendean gurasoen-gandik seme-alabenganako transmisioan ez garela izan hizkuntza-leialtasun handienekoak. Dena den, ezin ukatuzkoa da euskara geure-geuretzat daukagula gaur egungo hondarribiar gehienok.

1. Euskara idatziaz

Aurreko mendeetako euskararen egoeraz eta historian zehar gure herrian gertatutako hainbat gorabeheraz dakizkigunak ez ditugu gaurkoan jorratuko, beraz, zuzenean aztertuko dugu XIX. eta XX. mendeetan bertako zenbait-zenbait biztanleren baitan sortutako euskararen aioa. Ikus dezagun zehatzago.

XIX. mendean euskal dialektologiari Bonaparte printzeak emandako bulkaldiak euskalkien ikerketen oinarriak sendo finkatu zituen, eta eginkizun horretan izan zuen laguntzaile-mordoska. Horietatik nabarmenenetako bat **Klaudio Otaegi** zegamarra izan zen (1836-1890), hogeita bi urte zituenetik hil bitarte Hondarribiko maisu izan zena. Bonapartek eskatutako lanen artean gureari dagozkio Irungo euskarara itzultitako dotrina eta hainbat ohar lexiko.

Otaegiren itzala, hala ere, luzeagoa da, hainbat olerki idatzi eta zuzenean esku hartu baitzuen Abbadiek Lapurdin sortu eta Euskal Herri osora hedatutako Lore Jokoetan. Koplarien gudueta hamahiru bider saritu zituzten Otaegiren lanak. Berak sortu eta itzultitakoen bilduma, bere garaiko olerkigintzaren tankerakoa bete-betean, Urkizuk eta Azurmendik argitara zuten (1991). Kazetari-artikuluak ere idatzi zituen Manterolaren *Euskal Erria* aldizkarian, gehienetan Hondarribian izandako jaialdi edo gertaeren inguruan.

Lore Jokoen oldarra 1883an iritsi zen Hondarribira. Ez dirudi, hala ere, berebiziko kemena izan zuenik musika eta literatur lehiaketetara aurkeztutako obren kopuru exkaxa kontuan hartuz gero, behintzat. **Euskaltzaleen Biltzarraren** sorrerarekin izandako zerikusia aipatzea ere bidezkoa izango da: 1901ean Hendaian eta hurrengo urtean Hondarribian izan ziren Ipar eta

Hego Euskal Herriko idazleek ortografia bateratzeko eta euskara indarbertzetzeko antolatutako bilkurak.

Pierre Lhande jesuita, hiztegitagile, euskaltzain eta idazle emankorak (1877-1957), berriz, Hondarribia izan zuen bizileku 1911n, Javier Ugarte kaleko *Polborina*, hain zuzen ere. Bertan idatzi zuen Jaizkibelen kokatutako *Guztiederra* baserria protagonista duen *Mirentchu* frantses eleberria. Bere euskarazko eleberri bakarra, *Yolanda*, ere, gure aiekan kokatu zuen, Urdanibiko burdinolan, eta flandriarrekiko salerosketa-harremanak ditu maitasunezko istorio baten ingurune modura (ikus Casenave 2007).

Euskal Jaiak ere ospatu ziren Hondarribian. 1914an lehenbiziko mundugerra lehertu zela eta bertan behera utzi eta gero, 1925eko edizioan protagonismoa izan zuten zenbait hondarribiarrek (cf. *Hondarribia* 119).

XX. mendeko lehenbiziko hamarkadetan euskaltzaletasunak Donostia aldean zuen indarraren eragina Hondarribira ere iritsia zen, adibidez, hiri-buruko aldizkarietan irakur daitezkeen gazte hondarribiarren lehenbiziko literatur lanak kontuan hartzen baditugu. Hala, 1916an argitara zen *Euskal Esnalean* irri-lanen lehiaketan saritutako «Xoxua» kontakizun laburra (cf. *Hondarribia* 16)., Kaio Lasak idatzia; edo 1918an *Satarkaren* lehen olerki saritua, «Udaberri», edo haren anaia Txominen beste olerki bat 1923an.

Klaudio Sagarzazu Satarka (1895-1971), hain zuzen ere, urte haietan hasi zen hainbat aldizkaritan olerkiak argitaratzen. Garaiko idazle erromantikoa, sentibera, sari ugariren hartzaila, olerki-ekoizpen handikoa. Bi liburu argitaratu zituen: *Txinpartak*, *Intza begietan*; eta hil ondoan, jaiotzaren mendeurrena gogoratzeko eratutako ospakizunetan Xabier Aranburu ilobari utzitako eskui-zkribuekin atondutako *Ezti-tantak* ere argitaratu da. Beste Sagarzazutar bat, Dionisio (1898-1958), ere aipatzeko modukoa da, *Zeruko Argia* aldizkarian euskarazko artikuluak idatzi baitzituen nekazaritza-gaien inguruan.

Urte bertsuetan hasi zen Irungo *El Bidasoa* aldizkarian bertsoak argitaratzen **Juan Baxurko** Ansola (1890-1957), harako Bilintxen Joxepa bertso-sailaren protagonistaren semea. Bertso-sail ugari jarri zituen kristautasuna, jaioterria eta bizitokia, hainbat ospakizun eta pertsonaia gaitzat hartuta. Gerra ondoan argitaratu zizkioten liburuetatik aipa ditzagun bi: *Jesus* (1954) eta *Ignazio Deuna* (1955).

Beste bertso-jartzaile baten oihartzuna ere badugu: **Xeledonio, Urbiñeneko Itsua**. Fernando Artolak haren bertsoak *Zeruko Argia* aldizkarian irakurri zituela adierazi bazuen ere, ez ditut nik oraindik ikusi. Harekin 1928 aldean almejatan aritu zen Juanito Iridoik kontatu zidanaren arabera, zazpi urterekin itsu gelditu omen zen erisipelak edo jota Amuteko Urbiñeneko baserritarra. Musikazalea ere bazen, eta oso bizkorra lanean. Merezi luke, zalantzarik gabe, nik eskainitako baino arreta gehixeago.

Jakina da mendez mende Euskal Herrian Elizak girizia eskaini diola euskarari eta garatzeko bidean jarri duela. Hondarribian XX. mendean ere halaxe gertatu da mende hasieratik gaur egunera arte.

Aipa ditzagun **Amuteko kaputxinoak**. Kaputxinoekin zerikusia izango zuen Urbiñenekoak, bertatik bertara baitzuen komentua, eta Amuteko komentuan fraile euskaltzaleak ugari, Fernando Artolak eskainitako zerrenda zehatzaren arabera. Hondarribiko hizkuntza ondarean, eta bereziki euskararen zaletasunean eta erabileran, kaputxinoek izandako eragina handiegia da lerro soil batzuetan biltzeko, baina oraingoan hala ekarriko dugu. Eta ez ditzagun baztertu, halaber, herri xehearengan izango zuten eraginagatik sermoilarien lana. Eta 60. hamarkadan Amuteko auzoan eta herri guztian herriarren kultura-zaletasuna eta euskaltzaletasuna pizteko egindako lan bikaina.

Baina Amuteko idazleen artean aipa dezadan herri-literaturaren alorrean duen merezitako itzalagatik **Xalbador Zapirain Ataño** errenteriarra (1912-1999). Ahozko literaturaren ezagutzaile aparta, bertsolarien familian jaioa, bertso-jartzaile ona eta narrazio-idazle fina. Ekoizpen ugari eta aberatsekoa –hamazazpi liburu baditu argitaratuak Auspoa sailean– izan zen.

Atzera pixar bat itzuliz, XX. mendeko lehenbiziko hamarkadetan euskaltzaletasunak Donostia aldean zuen indarraren eragina Hondarribira ere iritsia zela aipatua dut. Antzerkirako joera ere horren isla da, ezbairik gabe.

Ingurune horretan abiatu zen seguraski **Fernando Artola Bordari** (1910-1983). Artolaren euskaltzaletasun bizi-biziaren oinarrian ezinbestekoak dira Elizaren eragina, sinismena eta abertzaletasuna. Bere belaunaldiko hainbat euskalduni bezala, gerra zibilak eten zion bizialdia, baina Lapurdiko Belokek Henriette emaztearen maitasuna eskaintzeaz gain, espiritualtasunean, sentiberatasunean eta euskal kulturaren ezagueran sakontzeko aukera bikaina ere eskaini zizkion.

Gerra ondoan euskaingintzaren eragile aipagarrienetakoa, bertsozale porrokatua eta herri-literaturaren ezagutzaile aparta, olerkari sentibera eta hitz lauzko lanetan pindar handiko idazlea, Hondarribia, bertako jendea eta hizkera islatzeko gaitasun handiaren jabe izan zen. Eta aita herriko kale eta monumentuak erakusten *zizerone* ibili zen gisan, semea dugu ondoko belau-naldi gazteagoek gure herriarekikoetan gidari aparta.

Haren idazlan gehienak *Bakoitzak berea* bildumako bi aleetan (1982) jasota daude, eta Rafael anaiarekin batera idatzitako *Aritz beraren adarrak* eleberri autobiografikoan (1982). Itsasoari eskainitako olerki batzuek, gainera, hedadura handi xamarra izan dute Txomin semearen *Olaxta* diskoaren bidez.

*Bordari*ren ekin aberats eta emankor horren beste adibide bat emateko, aipa dezagun 1975ean ospatutako Euskal Jaietan ere parte hartu zuela, bai antolakuntzan, bai haur eta gazte literaturaren epai-mahaian eta baita idazle modura ere, ipuin eta olerki lehiaketetan sariak jaso baitzituen.

Fernando Artolaren ekarriaren neurriaz jabetzeko balio du gaurko omenaldiak eta aurretik egindakoek. Bere obraren hainbat alderdi aztertzen hasiak garelakoa nago, baina horretan sakontzeko aukera hobea dugu bertakoek eta kanpotarrek seme-alabek Herriari eman eta Udal Liburutegian denen eskura txukun-txukun katalogatutako Bordari Funtsaren bidez.

Herri-literaturaren eremuan **Juan Jose Irazusta** jaitzubiarraren aipamena ere nahitaezkoa da (cf. *Hondarribia* 14). Idazle berantiarra, zahartzaroan idatzi zuen Ameriketako oroitzapenetan oinarrituta *Nork bere bidea* eleberria, Aita Zavalak orraztu eta Auspoa sailean argitaratua (1980). Txoil interesgarria litzateke eskuizkribuen eta argitaratutako testuen arteko alderatzea egin ahal izatea, Jaitzubia auzoko hizkeraz ditugun datuak osatzeko.

Juan Jose Etxaburu Kamiñazpik (1913), Hondarribira ezkonduetako ondarrutarrak, ere ondo ezagutzen zituen Hondarribiko kontuak eta euskara (cf. *Hondarribia* 38). Makina bat artikulua eta lau liburu idatzi ditu, *Ondarribiako kondaira*, besteak beste, gure hiriaren euskarazko histori monografia, 1974ko lehiaketa batekotz idatzia, orraztu eta osatu ondoren 1986an argitaratua.

XX. mende erditik honantz Hondarribiko demografia nabarmen handitu da, eta bertako egin zaizkigunen artean badira hainbat eta hainbat bizilagun euskaraz hitz egiteaz gain, euskararen aldeko jarrera nabarmena erakutsi dutenak, 60. eta 70. hamarkadak ezkerotik Euskal Herri osoan gertatu den modura. Gizatalde horrek, besteak beste, honako hiru alderdi hauek ekarri ditu: Hondarribiko gizartean sumatu duten baino euskararekiko atxikimendu handiagoa; ondorioz, euskara, bertako hizkera eta beste hizkera batzuk, gizarte-bizian gehiago erabiltzea; eta azkenik, bertako hizkerarengatik euskal hiltunei antzemandako estigmatizazioa eta aurreiritzia aldatzeko ahalegina.

Etorritakoen artean, baditugu euskaltzale aipagarri eta itzal handiko idazleak. Esate baterako, **Teodoro Hernandorena** dentista zizurkildarra, bertsolaritzaren sustatzaile bikaina (1898-1994).

Martin Iturbe apaiz ikaztegiatarra (1932), berriz, 70. hamarkadan Hondarribira etorri eta orain arteko erretorea izan dugu (cf. *Hondarribia* 33). Neurutzak eta hitz laua jorratu ditu liburu sail ugarian eta euskarazko sari nagusietako batzuk eskuratuak ditu aspaldian. Horiez gain, azken hogeita hamar urteotan era guztietako hondarribiarrentzat ahozko euskara landuaren eredu nagusia da, elizkizunetan hizlari gisa duen dohain aparatik. Era berean, eten gabean aritu da hondarribiarrok dugun ondareaz jabetzeko ahalegin berezian, gure euskaraz izandako irudi iluna baztertzeko.

Garai hortantxe eta beranduxeago Hondarribira ziren **Martin Ugalde eta Juan San Martin**, XX. mendeko euskalgintzaren protagonista nagusietako bi, eta ez da zalantzarik bertako herrigintzaren eta ondarearen sustatzaileen artean leku berezia dutela.

Martin Ugalde andoaindarra, ohorezko euskaltzaina (1921-2004), 1969an etorri zen gure artera Venezuelatik bueltan. Hiru urte igaro ondoren, frankismoak mugaz bestalde bizitzera behartu, eta 1976an kokatu zen behin betiko Hondarribian eta bertan idatzi ditu bere obra ugariaren hainbat ale. Aipatzeko modukoak ere badira, *Hondarribia* aldizkarian zenbait urteetan hilero-hilero argitaratu zituen artikuluak, gehienetan herri-bizitzaren hainbat alderdiri buruzko argibideak eskaini eta bere iduria emanez.

Juan San Martin euskaltzainak (1922-2005), berriz, Eibarren bizi zela, gerra ostean, izan zuen Rafael Artola apaiz hondarribiarrarekin harremana. Urte askoren buruan, 80. hamarkadan, kokatu zen Hondarribian. Ararteko-ohiaren obra erraldoian bada, ezbairik gabe, atal bat Hondarribiko ondareari eskainia: berari zor dizkiogu azken urteotan ezin konta ahala ikerlan eta dibulgazio-artikulu Jaizkibeleko historiaurreko aurkikundeez, toponimiaz, euskal hizkuntzaz eta literaturaz nahiz kulturaren alor gehienez, eta baita herri-arkitekturaren ingurukoez ere. Horien bilduma 2003an argitaratu zuen Udalak *Antzinatik gaur egunera, Hondarribia* izenburupeko liburuan.

Jakina da Francoren heriotzaren ondoko aldiak demokrazia ekarri duela Hego Euskal Herrira eta euskararen ofizialtasunari bide eman zaiola. Honek, zalantzarik gabe, 70. hamarkadatik bereziki bultzaldia jaso zuen euskararen bilakaerari onura ekarri dio, euskal arloetan ari direnen egitekoa aintzat hartzea, oro har, eta, era berean, erakundeez ere euskara gogoan harturik hizkuntza politika aurrera eramatea. Zaletasunez eta lanbidez euskara egunero jorratzen ari den makina bat jenderen jaioterri eta bizileku da Hondarribia: irakasleak, itzultzaileak, ikasliburuen egileak, unibertsitate-irakasleak, kazetariak, musikariak, zinemagileak, teknikariak... eta berorien lanaren emaitzak aberasten du egunero Hondarribiko euskal ondarea alor horietan; egunero aberasten duen moduan, era berean, erakunde hurbile-
nen euskararen aldeko politikak. Aipa dezadan sorta llabur bat.

Arantxa Urretabizkaia euskaltzain urgazle donostiarra (1947) aspaldian bizi da gure artean. Bere obra oparoan kazetaritza, gidoigintza eta olerkigintza landu ditu, besteak beste, eta euskal literatura modernoan ezinbesteko erreferentzia bihurtu da eleberrigintzan jorratutako bidearengatik batez ere: *Zergatik Panpox* (1979) lehenbiziko eleberrian landutako gaiak (emakumeak gizartearen duen egitekoa, amatasuna, sexualitatea) eta kontatzeko modu berritzaileek jarraipena izan dute bere literatur ibilaldian. 2010ean argitaratu berri duen *3 Mariak* eleberria, gainera, Hondarribian kokatu du eta bertako emakume batzuen zahartzaroko egoera eta kezketatik abiatuta gizarteari, familiari eta pertsonari buruzko hainbat hausnarketa eskaini ditu.

Urretabizkaiaaren azken nobelan gertatu den moduan, gure herrian bertakotuak zenbaitetan inor baino hobeto jabetu dira herriko gertaerez, per-

tsonaiez, inguruaz eta hizkeraz, eta gainera literatura bihurtu dute. Horren eredu garbia dugu **Jexuxmari Mendizabal Bizargorri** irakasle ormaiztegiarra (1949), itzulpengintzako *Euskadi* saria jaso berri duena Horacio Quirogaren ipuinen *Eguzki kolpea* itzulpenagatik (2009). *Ilargiaren lekuko* liburua (1989) hartzea aski da gure bailarako euskaraz eta pertsonaiez narrazioak nola on-tzen dituen konturatzeke; edo *Hondarribia* aldizkarian argitaratutako erre-portajeak eta jarritako bertso-sailak; edo *Diario Vasco* egunkarian azkeneko urteotan idatzitako kazetari-zutabeak. Tartean ere baditu, jakina, zenbait lan hondarribiarron hizkuntza ondareari berezkoa duen balioa eman die-zaiogun eskatuz.

Mikel Garmendia eta Karlos Zabala irundar hondarribiartua ere ari dira literaturgintzan, batak zein besteak sorkuntza nahiz itzulpengintza landua dituzte. Mikelek euskaratuak ditu Duras frantsesaren *Maitalea* (1996), Unamunoren *Laino* (1998) eta Sábatoren *Tunela* (2007); Karlosen sorkuntza-lanetatik aipa ditzadan Irunen saritutako *Mende akabera* olerki-liburua (1994), eta Zarautzen saritutako *Karakol Txikiren ipuinak* haur-kontakizuna (2002); itzulitakoetatik, Vernerren *Mikel Strogoff* (2002), Zolaren *Parisen sabela* (2004), Euskadi saria, eta Malraux-ren *Esperantza* (2008).

Biografia sailean **Maritxu Murua** donostiarrak (1942), urtetan Honda-ribiko Institutuko irakasle izan denak, 2010ean argitara du *Nelson Mande-la XX. mendeko politikari hegoafrikar garrantzitsuenen bizitzaren azterketa*.

Udaletxe honetan gauzatutako hizkuntza politikaren zenbait emaitza ai-patu ditzagun labur.

Bordari-Satarka literatur lehiaketaren hogeita zazpi edizioek balio izan dute herriko gazte eta helduek literatur sorkuntzan atsegin hartu, trebatu eta irakurzaletasuna sustatzeko. Txiste grafikoen lehiaketaren hemeretzi edizioek gazteen beste adierazpide batzuk sustatu dituzte.

Hondarribia herri-aldizkariak 1986tik 2009ra bitarteko berrehun aletik gorako kopuruan, euskal idazle iaioen lanekin batera, erdaraz aritzen diren edo euskaraz gutxixeago idazten zuten beste zenbaiten euskarazko idatziak irakurtzeko aukera eskaini du, beti ere irakurgarritasuna eta hurbiltasuna gogoan. Ale berezietan, gainera, herriko idazleen arteko lankidetzak bultza-

tzeko balio izan du, adibidez, Kofradiaren etxe berriaren estreina egin zenean edo Bordariren seme-alabek Udalari aitaren dokumentuak eman zizkiotenean.

Nabarmentzekoa da beste ekoizpen batzuetarako bultzaldia ere eskaini duela. Esate baterako, **Lurdes Zubeldiaren** *Nere sukaldetxoan* liburuak (2006) aldizkarian argitaratutako artikulu-sorta biltzeaz gain, emakume honen sormena ezagutzeko parada egokia eskaintzen du, olerkiak eta kantuak nahiz bere baitakoak nahiz besteren kantuetarako sortutako hitzak bertan jasoak baitira.

Udalak abian jarri dituen zenbait egitasmok gure hizkuntza-ondarearen azterketan aurrera egiteko aukera eman dute: Joxe Jabier Furundarenaren *Hondarribiko toponimia* Euskaltzaindiaren *Onomasticon Vasconiae* sailean (2002); *Hondarribiko eta Irungo euskara* liburuan (2005) neunik egindako bi hirietako hizkeren azterketa; eta aurten Pio Perez Aldasorok koordinatutako *Hondarribiko aitona-amonekin blagan* lekukotasunen dokumentala (2010). Aipa dezadan, azkenik, gure ondarea aberasten ari direla, halaber, azkeneko urteotan gaztelaniaz eta euskaraz argitaratzen ari diren liburu batzuk, bereziki nabarmentzekoa da *Hondarribiko historia* Jose Luis Orellak koordinatutako ikerlan-bilduma (2004).

2. Hondarribiko hizkeraren azterketa

Aipatu berri denez, aurrera egin du Hondarribiko hizkerari buruzko azterketak XX. mendean.

Mende-hasierako urte horietan ere ibili ziren joan-etorrian zenbait euskaltzain ospetsu. **Azkue**, adibidez, Hondarribian barrena ibili zen ikerlarenarako lekukotasunak biltzen. Azkuek Hondarribiko, Irungo eta Oiarzungo hizkeren nafar isuria azpimarratu zuen. *Erizkizundi Irukoitzean* ere jaso ziren zenbait lekukotasun.

Nils Holmer suediarrek 1950ean hamabi hondarribiarren testigantza aztertu zituen *El idioma vasco hablado* lanean eta, besteak beste, Jaitzubia auzoko hizkeraren berri eskaini zuen.

Nikolas Alzolak *El Bidasoa* aldizkarian argitaratu «Literatura oral euskérica de la comarca bidasotarra» bilduman berrogei testu dira Hondarribia-rekin zerikusia dutenak, gaur egun Luma argitaletxearen *Euskaraz, Irunen barrena* liburuan irakur daitezkeenak (1994).

Euskal Herrian zehar egindako **ikerlan nagusi** batzuetan ere jaso dira Hondarribiko lekukotasunak: **Yrizar** eta bere laguntzaileek aditza jaso dute (1992). **Arantzadi taldekoek** *Euskalerriko Atlas Etnolinguistikoa* (1984-1990) eta **Euskaltzaindiak** *Euskal Herriko Hizkuntz Atlasa* (1986). **Alfonso Irigoyenek** itsas hiztegia ere jaso du Manuel Alvar-en «Léxico de los marineros peninsulares» lanekotz (1985).

Hondarribian bertakotu direnen artean, **Juan Antonio Letamendia** donostiarraren ekarria (1940) aintzat hartzeko modukoa da. Euskararen didaktikan oinarrizko tresnak eskaini ditu, dialektologia-ikerketan aritu da, udaletxe honetan hainbat ekimen eta proposamen jorratu ditu, eta gure herriko hizkeraren azterketan buru-belarri aritu da. Gainera, aitor dezadan irakasle eta bide-erakusle izan dudala lantegi horretan. Bordariren 1980ko hitzaldia grabatu eta argitaratu aurretik testuari tildeak jartzeko eskatu zion egileari, gure herriko azentueraren berri fidagarria jasotzeko; gure hizkeraren bokalismoaz hainbat ohar mamitsu argitaratu zituen *Hondarribia* aldizkarian (1990), eta elkarrekin aztertu ditugu XVIII. mendeko Salazarren predikua (1992), besteak beste.

Garai bertsuan aztertu genuen **Jose Ignacio Hualde** irakasleak eta biok Hondarribiko azentuera nagusia (1991). **Koldo Zuazoren** lanak ere axola handikoak izan dira euskalkien sailkapenean gure hizkerak duen kokagunea zehazteko.

3. Azken hitza

Luze eta xehe aritu naiz, barkatu, biñon Bordarik jarritako hizpideari segitzen saiatu naiz, jakinda ere, osatu beharreko makina bat kontu izango dituela hitzalditxo honek.

Mila esker denaki.

Bordari: gizon osoa

ESNAL, Pello

Euskaltzain urgazlea eta Herri Literaturaren batzordeburua

Idatzi hau ondo ulertzeko, lau kontu txiki izan behar dira gogoan.

- Lehenengoa. Pieza bakarra osatzen du, Joxemari Iriondoren jardunekin batera. Lau zatitan jardun genuen. Hasteko, Joxemarik aurkezpen txiki bat egin zuen. Ondoren, idatzi honen lehen zatia irakurri nuen. Segidan, Joxemariaren irakurketak eta iruzkinak etorri ziren. Eta, azkenik, idatzi honen bigarren zatia irakurri eta amaierako bi bertsoak kantatu nituen.
- Bi zati hauek libre samar irakurtzeko idatzi nituen; alegia, aukera eman ez badaezpada, zerbait bat-batean tartekatu behar izanez gero ere. Eta, hain zuzen, hortxe dago, taketako [] tartean, ekitaldia hasi baino lehentxeago jakindako bi kontuz osatutako pasarteak.
- Idatziaren bigarren zatian, bezperan *El Diario Vascon* plazaratutako zutabea aipatzen da. Idatzi honi erantsita doa.
- «Izotz-ondoko eguzki» doinua dela-eta, airean zebilela esan nuen. Ez baitzen hil zaharra Xabier Lete.

Elkarri testigua eman

Ezagutu, bai, ezagutu nuen Bordari. Baina hitz egin ez, harekin zuzenean. Hain gara mugatuak!

Baina zuzenean ez ezagutu izanak baditu alde onak ere. Ez pentsa. Izan ere, ez da erraza izaten bat asko ezagutu, tratu handia izan harekin, eta gero haren berri ematen. Nonbait, basoak uzten ez arbola ikusten! Askotan errazago ematen da norbaiten berri, zeharbidez ezagutu izan dugu-nean.

Ezagutu, Euskaltzaindiaren Herri Literatura batzordean ezagutu dut Bordari. Hura hilda zazpi urtera egin ninduten batzorde horretako. Geroztik, zenbat bilera! Eta zenbat aldiz entzun dudan Bordari aipatzen eta goraipatzen! Batez ere, Juan Mari Lekuona eta Joxe Mari Aranalde eta Antonio Zavalaren ahotik. Hirurak apaizak, hirurak hil berri samarrak.

Hildakoren bat gogoratzean, batzuetan kopeta zimurtzen dugu eta buruarekin baiezkia egin. Ez dira seinale onak izaten. Bai: gizon edo emakume jakintsua zela hura eta lan asko egina, baina... Beste batzuetan, berriz, aurpegia argitzen zaigu. Orduan, bai: gizon edo emakume handia zen hildakoa.

Aurpegia argitzen zitzaion Antonio Zavalari, Bordari aipatzen zuen bakoitzean. Eta besoak zabaltzen zituen Joxe Mari Aranaldek, «hura handia zuan» esanez. Eta beti hitz berak erabiltzen zituzten Bordari hizpide: alaia, umoretsua, eskuzabala...

Laster entzungo dugu pasadizo bat, Joxemari Iriondoren ahotik.

Horrela pasatzen gara mundu honetatik elkarri testigua emanez. Mertxe Ezeizak kontatzen du, *Bidegileak* sailean plazaratutako liburuxka ederrean, nola Bordarik amari ikasi zion «Borda adina bordari» esaera zaharra; askotan errepikatzen omen zuen, ba. Eta hortik hartu Bordarik ezizena. Eta ezizen horrekin sinatzen, esaterako, *El Diario Vascon*, «Nere bordatik» saileko lanak, euskal gaiak eta herri-kirolak eta abar jorratuz.

Orain ohartzen gara nondik hartu zuen Basarrik «Nere bordatxotik» sailerako izena. Bordarik amari, Basarrik Bordariri...

Eta hemendik hiru urtera, ehun urte Basarri jaio zela...

Horrela pasatzen gara mundu honetatik elkarri testigua emanez...

* * *

Heriotzak zimeldu ez duen lorea

Atzo kontatzen nuen, *El Diario Vascon*, nola eraman zuten Bordari Donostiako ospitalera, 1983ko urtarrileko azken igandean. Igande hotza omen zen. Hala kontatu zidaten.

Kontatu zidaten, baita ere, nola arratsalde hartan abisatu zuten urgentziatik ospitaleko bigarren solairura gizon bat zeramatela. Eta nola oherik ez zeukaten libre. Eta txoko batean jarri behar izan zuten Bordari. Eta nola, tapakirik ez eta, jertse bat jarri zioten gainean. Eta nola, zer gertatzen zen konturatuta, eskuineko besoa jaso eta gurutze egin zuen eskuz, «nereak egin du» esanez.

[Oraintxe, areto honetara etorri naizenean, jakin ditut beste bi kontu, Bordariren alaba Itziarrek esanda. Lehenengoa, pasarte horren aurrekoa da. Nola, larrialdietan sartu zutenean eta han bigarren solairura eraman behar zutela esan, Bordari kantari hasi zen: «No. No nos moverán...». Eta bigarrena, atzo *El Diario Vascon* plazaratutako ñabardura bat zuzentzera dator. Nola, ospitaleko bigarren solairuan, jertsea ez baina, komando horietako bat ipini zioten gainean: alaba Itziarrena berarena.]

Kontuak kontu, berehala ohartu omen ziren ospitale hartan gizon handi bat eraman zutela hara. Eta gizon handi haren azken egunak zaintzeko ohorea izango zutela.

Ni, dena den, Bordarik egindako gurutze harekin geratu nintzen, hori guztia jakin nuenean. Eta benedikazio hari zerion fedearekin. Eta, aldi berean, esker onarekin. Eta umorearekin. Mediku eta erizainekiko esker ona ere bai baitzen. Eta umorea ere bai: «nereak egin du».

Fedea, gizalegea, umorea... Ez dago horren zaila bertsoa osatzen, Bordarik hain maitea zuen bertsoa. Bigarren bertsoa ere, hor nonbait: eroso, gozoa, osoa... Bertsoen doinua, berriz, airean dabil: Xabier Leteren «Izotzondoko eguzki».

Ai, gurutze soil hari
 zerion fedea,
 gizatasun handia
 ta gizalegea,
 irribarre etsia
 eta umorea...
 Heriotzak zimeldu
 ez duen lorea!

Zuri kantatzea da
 guztiz eroso,
 hain zinen gizon jator,
 leial ta gozoa,
 hitz batean esanda,
 gizaki osoa...
 Horrexegatik zaude
 hain gora jasoa.

* * *

Eranskina

Igande hotza zen 1983ko urtarrileko 30eko hura. Emazteak oheratuak zituen seme-alaba txikiak eta senarraren zain zegoen sukaldean, arratsaldeko txanda baitzuen senar medikuak ospitalean.

Senarrak, etxera iritsi eta seme-alabez galdetu ondoren, «gizon handi bat ekarri digute arratsaldean», esan zion emazteari; «ez dut uste asko iraungo duenik; gaixoak berak ere antzeman dio».

Gehixeago jakin nahi zuen emazteak. Senarrak apenas hitz egiten zuen laneko kontuez, sekretu profesionalagatik-edo. Baina igande arratsalde hartan ezin izan zion galga jarri sentimenduari. «Urgentziatik esan digute gizon bat zekartela gure sailera. Ez geneukan ohe librerik. Eta ezin genuen pasilloan utzi. Nolabait moldatu behar izan diogu txoko bat».

Gizona ekarrita, medikuak esan dio gela berezi batera eramango dutela. Tapakirik ere ez, eta jertse bat jarri diote gainean, epela-edo izan zezan

babes. Gizonak, begiak zabal-zabalik, eskuineko eskua jasoz, gurutze egin du airean, benedikazioa-edo emanaz. «Nireak egin du» esan eta bakean agurtu ditu denak.

Medikuak ez zion besterik esan emazteari. Euskal Herrira etorri berri samara eta ez zekien nor zen gizon hura. Hurrengo ostiralean zetorren eskelari: bezperan, 1983ko otsailaren 3an, hil zela Fernando Artola Sagarzazu «Bordari», 72 urterekin. Orduan ulertu zuen dena emazteak.

—Gizon gozoa bezain osoa— irten zitzaion barru-barrutik.

Hain zuzen, omenaldi txiki bat jasoko du Bordarik bihar, abenduak 10, Hondarribian, bere jaioterrian. Aurten, otsailaren 14an bete dira ehun urte jaio zela. Badugu haren handiaz gozatzeko eta osatzeko aukera, Xabier Lete bera ere gogoan.

El Diario Vasco: 2010.12. 09.

Fernando Artola Bordari: gizon osoa

(Hondarribia, 1910.02.14 – 1983.02.03)

IRIONDO, Joxemari

Ohorezko euskaltzaina eta Herri Literaturaren batzordekidea

Arratsaldeon, herriko alkate jauna, Euskaltzainburua, Bordariren familiako eta herritar danoi.

Herri Literatura batzordeari eskatu/galdetu zigutenean ia guk ere Fernando Artola Bordari-ren omenezko bilera honetan eskuhartu nahi genuen, hitzetik hortzera erantzun genuen baietz, gure batzordeak maite baitzuen **Bordari gizon oso** eta estimagarri hura.

Hogei minutu eman dizkigutze Pello Esnali eta niri, gure berriketaldi hontarako; eta saiatu saiatuko gera denbora hortan esaten esan beharrekoak.

1981eko abenduan elkarriketa luze samarra egin nion Bordari jaunari irratarako (35'18ko iraupena), eta zalantzak izan ditugu beraxe errepikatu ala ez. Baina luzeegi baita, zati batzuk bakarrik gogoratuko ditugu.

–Pello Esnal

–JMI – Lehentxeago aipatu dudan 1981ean egindako elkarriketa horren bi zatixka hautatu ditut, uste baitut gustura entzungo dituzuela gaur hemen, Bordari nolako gizona zen erekusten dute-ta zatiok.

Bordari gizon alaia zen, umoretsua, imajinazio handikoa; eta bertsotan hasten zenean ere, askotan behintzat, ondo moldatzen zen. Entzun elkarriketa hartan kontatu zidana.

–1. Pista: Bertsolaria. CD 3'02

Ez dakit badakizuen, baina, besteak beste, Bordarik asmatu eta erabili zuen lehenengo aldiz gero bertsolarien txapelketa guztietan erabili izan den **Kartzelako gaia**. Berea izan zen ideia, eta berak erabili edo proposatu epaimahairi lehenengoz.

Bertsozalea zen Bordari, eta jaialdi askotan ikusi genuen jaialdia aurkeztu eta bertsolariei gaia ematen ere, bere estilo berezi hartan.

Oso despistatua zela esan zidan elkarriketa hartan. Mutikotan meza laguntzen zuenean, apaizak *Dominus vobiscum* esan eta berak *Deo gratias* erantzun omen zuen behin baino gehiagotan, apaiza erdi hasarre zuela.

Antzerkizalea, antzerki idazlea eta antzerkigilea ere bazen Fernando. Eta gozatu egiten zuen. Letra ahaztea ez omen zen arazo beretzat, mahi batean gazta, ogia eta ardoa izan ezker. Erraz inprobisatzen zuen, eta lagunak inprobisatu ezinez gelditzen baziren, «Zer, berriz ere poto? Poto!» esanez deia-darka hasten zen, harik eta teloa isten zuten arte. Antzerkia egiteko pertsonaia bat aukeratzekotan, Hitler aukeratuko zukeen, kortxo erre pittin batekin bibotea pintatuta.

Labur beharrez, elkarriketaren beste zati bat eman nahi dizuet, Fernandoren **denborapasa** nolatsukoa zen jakin dezazuen, berak esan zidanez: Bilobatxoak zaindu eskolatik etortzean, irakurri –asko irakurtzen zuen Fernandok–, margotu –berrogei bat koadro zor zituen elkarriketa egin nio–nean, eta nirea bat gehiago–, arrantzan egin lehorretik, lagunekin ibili... Baratza koskor bat, edo soro bat izan balu, hantxe egingo omen zukeen lana gogotik, naturarekin nahastuta. Entzun ezazue.

–4.pista: Denborapasa – CD 4:42

Euskaltzaindiak antolatu ohi zituen Bertsolarien Txapelketa nagusi haietan (1959-1960, 1962, 1965 eta 1967) epaimahaiko izan zen Bordari, nahiz eta ez zitzaion gustatzen bertsolarien epaile izatea, «Bertsoa expaita metroz edo erlojua eskuan hartuta neurtzen den zerbait», esan ohi zuen.

Zubigile

Iparraldeko bertsolariei hegoalderako zubia egiten saiatu zen, batez ere bere lagun eta adiskide Xalbadorri eta Mattini, bere laguna zen Teodoro Hernandorena txiki handi hura bezalaxe.

Antonio Zavalak bere *Auspoaren auspoa IV* - 300 – 248 orrian kontatzen duenez, 1976an plazaratu zuten *Odolaren mintzoa* (Auspoa berdea saila – Xalbador– Auspoa-Sendoa) prestatzen ari zirela, joan-etorri asko egin omen zuten Urepelera. Hiru lagun joan ohi ziren, Fernandok «*Los tres mosqueteros*» deitzen zituen hiru lagun. Antonio Zavalaren pasarte hau polita iruditzen zait beti, eta hitzez hitz irakurriko dizuet nirea amaitzeko:

Sei liburu ateratzekotan giñan Auspoa sail berrian, lau egillerekin. Eta Xalbadorrek ere baiezkoa eman zuen. Liburugintzarako gogoa leendik ere bazuela esango nuke.

Arekikoa egiteko, irukote polita bildu giñan: Fernando Artola Bordari, Joxe Mari Aranalde eta izketan ari dan au.

Bordari eta Xalbador lagun miñak ziran, biak Fernando ziranez. Ara iritxi eta beste danak eskua ematen genion ango nagusiari, baiña Bordari eta biak elkar besarkatzen zuten, indarrez gaiñera.

Joxe Mari Aranalde ere Xalbadorren lagun miña zan. Onak aren etxean izaten zuen ostatu Gipuzkoara etortzen zanean. Ortaz gaiñera, Aranalde au apaiz egin zan, baiña enbajadore izateko jaioa zan.

Ni, berriz, erderaz esaten danez, *currante* izateko jaioa naiz, eta orduan ere orrela izan nintzan.

Batzutan, irurok joaten giñan. Donostian Aranalde artu eta Ondarribira, Bordariren billa. Ura taldeko Errege Magoa zan, eta ardo, gozoki, arrai eta abarrez kotxea betetzen zigun, danak ere Urepelen uzteko.

Ondarribitik irtetzean Guadalupeko Amari kantatzen asten giñan: *Jaungoikoak salba zaitzala, Ama Birjiña maitea...* Gero, Xalbadorrean ongi artuak izaten giñan, eta bertan ederki bazkaldu.

Bazkaltzen asi aurretik Xalbadorrek onela esaten zuen, serio-serio:

–Orain, apezetan apezanak mahaina bedeinka dezala.

Taldean bi apaiz giñan: Aranalde eta biok. Baiña ori etzuen esaten guregatik, Bordarirengatik baizik. Au, izan ere, ezagutu zutenek dakitenez, fede aundiko gizona zan, eta bere sinismena jendearen aurrean aitortzeko betere lotsarik etzuen. Ala, gure ondarribitarrak ondo asko zekien Xalbadorren enbidoa norentzat zijoan, eta kantuan onela asten zan:

– *Benedicite!*

Aranalde eta biok:

– *Benedicite!*

Eta Bordarik orduan:

– *Opera omnia in te sperant, Domine...*

Eta abar. Garai batean fraileek otordua asi aurretik errezatzen zuten bedeinkazioa, Bordarik gerra denboran Belokeko beneditarrei entzunda ikasi zuen.

Sukaldaria

«*Antes cocinero que fraile*» esaldia gogoratzen zuen sarri Bordarik; eta sukaldean artista zela aitortzen. «*Nik prestatutako arrautza frijituak bezelakorik eztago munduan, Joxemari!*» esaten zidan behatzak miazkatuz.

Badakigu 36ko gerran bestaldera ihesi joan beharra izan zuela; eta zerbait egin behar bizi ahal izateko, eta sukaldari-lanetan hasi zen. Han ikasi zuen sukalde-lanetan. Oso mainosoa zen, baina jaten eta edaten juxtua.

Ahurtiko Abadian, Beloken, hango atea ireki zizkieten eta sekula inoiz ahaztu ez zitzaion mesedea egin omen ziola esaten zuen hango aita Abadeak. Lehendik ezagutzen zuen sakristautza-lanetan, liburuak kuadernatzen eta abar jarri zuten, eta hartan saiatu zen.

Bere gozamenik handiena Abadiako libururegian nahi zuena irakurtzeko, eta hango elizan beneditarren gregoriano kantu saio ederrak entzutzeko eta kantatzeko eman zioten aukera betirako bihotzean gorde zuen Fernandok.

A, eta edozein lagunarteko bazkalondotan kantari hasten zenean –latinez nahiz euskaraz– gozamina zen Bordarirekin egotea.

Alde hontako iheslari talde bat bildu eta, ahal zuten guztietan Bastida herrira joaten omen ziren, irratia entzutera, Espainiako gerraren gorabeherak jakin nahita. Baina, zer gertatuko gure Bordariri eta dendako alaba *Henriette* liraina hantxe ezagutu eta seko maitemindu. Harekin ezkondu zen 1943an –Mertxe Ezeizak idatzi duen *Begiraleak* alean haien ezkontzako argazkiren bati begira egona naiz, eta ikusgarri bikote ederra zen Henritte-Fernando bikotea–.

Bordari idazle

Klaudio Sagarzazu *Satarka*, Juan Basurko, Manuel Lekuona zaharra, Aingeru Irigaray, Jon Etxaide, Koldo Mitxelena, Gabriel Aresti, Juan San Martin, aita Santi Onaindia, Joan Mari Lekuona... Guzti horiek eta beste askorekin zituen harremanak, harekin adiskide izatea erraza bezain ederra zen-eta.

1982an argitaratutako ***Bakoitzak berea II*** (Sendoa) liburuaren hitzaurrean Joan Mari Lekuonak dio: «*Oraintsu dala hogeita hamar urte, Fernandoren etxean biltzen ginen Bidasotar eta inguruko zenbait olerkari: Klaudio Sagarzazu Satarka, Juan Basurko, Fernando Artola, Manuel Lekuona eta neroni ere bai, naiz-eta olerki lanetan asiberria eta gazteegia nintzen orduan...*

Argia, Anaitasuna, Arantzazu, Olerti, Oarso, Baskonia, Bidasoa, Egan, Euzko gogo, El Dia, La Voz de España, El Diario Vasco eta abarretan idatzi zuen. Eta horiez gainera, aspaldi ezagutu genituen ***Euskalerriko arrantzaleak*** poema, ***Bixitz-leloa, San Martzial, Eukaristia, Sortzez Garbia...*** hor dira ere ***Bakoitzak berea I*** (1982, Sendoa), ***Bakoitzak berea II*** (1982, Sendoa), ***Aritz beraren adarrak*** (1982, Auspoa) narrazioen sailean. Eta poesian, ***Goraintzi (Giza-alargunaren eskeintza)*** (1968, Graf. Valverde). Bertsoak, berriz, hamaika izango dira, baina honako hauek azpimarratuko ditugu gutxienez ***Txakurraren partia*** (1983), ***Lo-***

reak eta Zimarra, Pakea Lurrean, Gora Ondarribia, Amaia, Noiz arte...

Irratian

Eta inork aipatu ez dugun beste zerbait ere: Maria Dolores Agirre, Basarri, Oñatibia, Zurutuza, Etxebeste eta abarrekin irratsaioak egiten ere saiatu zen inoiz Fernando Artola *Bordari*, 50eko hamarkadan.

Itsasoko tragediak euskal kanta zaharretan

URKIZU, Patri
UNEDeko irakaslea, euskaltzain urgazlea
eta Literatura Ikerketa batzordekidea

Fernando Artola Sagarzazu «Bordari» (1910-1983)
Euskalzale eta idazlearen omenetan

Zorigaiztoko egun batez Jaizkibelgo kostaldean
Gure anaia Iñaki hil zen Azabatzako partean,
Hura bezala asko dira galdu itsaso haserrean,
Horien denengatik lipar batez oroit gaitean.

(P.U.)

EUSKAL KANTA ZAHARREN biltze eta ikertze lana ez da orain-
goxekoa. Jadanik XVIII. mende bukaeran hasiak ziren bilketa lanetan¹, eta
batez ere XIX. mendean hor ditugu Joan Ignazio Iztueta, Agosti Chaho²,
Jean-Dominique Jullien Sallaberry eta batipat XX.mendean Resurrekzion
Mª Azkue eta Aita Donostia milaka kanta biltzen eta doinuak jasotzen³. Ez
zitiaion Jose Ariztimuño «Aitzol»i egindako lana buruturik zegoela iruditu
eta kanpaina handi bat hasi zuen 1931ean *Collamus Carmina Nostra*, bil
ditzagun gure bertso eta kantak lelopean.

¹ Patri Urkizu, *Bertso zahar eta berri zenbaiten bilduma* (1798). Durangoko udala 1987.

² Patri Urkizu (ed.), *Agosti Chahoren Kantutegia*. Susa, Zarautz, 2006.

³ Patri Urkizu et al., «Literatura de tradición oral», *Historia de la literatura vasca*. UNED, Madrid, 2000, 25-58.

XXI. mendean aitzinatzen ari garelarik, eta batipat Antonio Zavalaren lan eskergaren ondoren, zerbait gelditzen ote biltzeko, arakatzeko eta ikeritzeko? Nire ustez bai. Hor daukagu adibide gisara berrikitan Patziku Perurenak argitaratu berri duen liburu mardula Berdabioko kantaz⁴, edota Jesus Antonio Cid-en hitzak⁵ Zavalaren *Euskal Erromantzeak* liburuaz:

[...] Es indudable que las baladas vascas podían, o podrán en el futuro, publicarse de otra forma; **con otros títulos y otra ordenación**; añadiendo y suprimiendo temas o versiones; con estudios por menorizados, narratológicos, históricos, etnográficos o lo que se desee en cada tema; con índices, gráficos y mapas, etc., etc.. Pero esto sería otra obra, no necesariamente mejor ni más útil, y no la de Zavala. Con *Euskal erromantzeak* disponemos de la compilación más copiosa de baladas del País Vasco nunca publicada. Varias decenas de excelentes textos, con sus melodías, se incorporan definitivamente al patrimonio cultural euskérico, y se ha evitado que colecciones casi míticas como las de Augustin Chaho y Aitzol siguieran permaneciendo ocultas o se perdieran para siempre. Los textos, editados con rigor, puntuados de forma coherente, y **ordenados por temas** facilitarán la lectura y ahorrarán la consulta simultánea y enojosa de libros, artículos de revista y otras fuentes, a quien desee conocer todos los testimonios conocidos de una balada concreta.

Hautatu dugun gaia dela eta, alegia, *Itsasoko tragediak euskal kanta zaharretan* azpimarratu behar dugu, gure ikerketan Azkue, Donostia eta Zavalaren lanak osatu eta zehaztu ahal izan ditugula. Eta gai hori ez dela itsasoko kanten multzo barnean espezialidade bat baizik, frantsesez «complaintes» deitzen direnak, beste hainbat kantu artean direla itsasuntzian lan ezberdinak egiten diren bitartean kantatzeko edo portuan⁶, lehorreratu eta gero edari pizgarriei zurrutada ederrak eman ondoren.

⁴ Patziku Perurena, *Goizuetan bada gizon bat. Trabukoren kantako misterioak*. Alberdania, Irun, 2010.

⁵ Jesús Antonio Cid, «Romancero hispánico y balada vasca», *Antonio Zavalaren ohoretan*. Deustuko Unibertsitatea. Bilbao, 2000, 100.

⁶ AAVV, *Guide des chants de marins. Répertoire pour chanter à bord ou au port*. La Chasse-Marée. ArMenn.Duarnenez, 1997.

Arrantzaleen bizitza⁷ darama titulu gisara Antonio Zavalak 1978an plazaratu liburuxkak. Itsasoak eta gizonak elkarrekin darabilkiten borroka latza zuen gaitzat, eta bertan zioenez bildutako bertsoak Gipuzkoakoak ziren soilik, Bizkaikoak eta Bidasoaz beste aldekoak hurrengo baterako uzten zituen. Beste aldi hura iritsi ez denez, beude ondorengo kanta hauek, batipat Iparraldeko koplariak onduak, itsasoko penen eta maluren, hala marinelen nola emigrazio bidaietan hondoratzen zirenen oroigarri.

Zavalak bere liburuan bederatzi kanten artean honako lau tragedien bertsoak biltzen zituen: Bat, 1878ko apirilaren 20an Kantabriar itsasoan suertatu galerna gaizto baten ondorioz hirurehun lagun baino gehiago itota gertatu zirenekoa⁸ Bi, 1879ko urtarrilaren zortzian Zumaiaiko **San Jose** itsasuntzia bixigutara joan eta beste galernazo baten ondorioz hama-hiru ito zirenekoa, kostalde osoan pairatu zirelarik beste hamaika desgrazia⁹. Hiru, 1906ko otsailaren hogeita seian Erandiotik Barakaldorako untzia pasatzerakoan bederatzi itoren berri ematen dituzten bertsoak¹⁰. Eta lau, 1908ko maiatzaren 24ean denboraleak sortu deskalabruen berri emanez Zipriano Lertxundik ondutako bertsoak¹¹, bertan jakitera ematen da 32 urterekin ito zela Ondarrutar bertsolaria zen Jose Manuel Imaz.

Ramos Azkaratek¹² badu **San Jose** mutrikuar txaluparen hondoratzeari buruzko bertso batzuek *El Correo del Nortek*-emanak (1901-II-3), eta Fermin Imaz¹³ bertsolariak, ere moldatu zituzten tragedia hauei buruzko bertsoak.

⁷ Antonio Zavala, *Arrantzaleen bizitza*. Auspoa 133, Tolosa 1978.

⁸ Aip. Lib., 75-85.

⁹ Aip. Lib., 87-96.

¹⁰ Aip. Lib., 141-149.

¹¹ Aip. Lib., 151-157.

¹² Antonio Zavala, *Ramos Azkarate. Galtzaundi berriz ere*. (I, II), Auspoa 286,287. Zarautz 2004, T.II, 346.

¹³ Antonio Zavala, *Fermin Imaz. Bertso guziak*. Auspoa 24, Tolosa 1963.

Jose Luis Ansorenak¹⁴ ere aipatzen ditu Itsasoko tragediak eta kantak, eta besteen artean aipatzen 1902an gertatutakoa **N^a Sra de Iciar** izeneko untziari Mutrikuko sarreran, hondoratu egin baitzen hamar arratzale ito zirelarik. Tragedia hau Jose Manuel Imazek jaso zuen sei zortzikotan eta gero Agustin Zubikaraik¹⁵.

Eta hainbat eta hainbat halako. 1912an, abuztuaren 13an gertatu tragediez Fermin Imazek eta Txirritak¹⁶ moldatu zuten 16 bertso *Kantabriako itxas-gizonai oroipen bat*. Eta urte bereko urtarilaren 8an adibidez elkartasunezko bando bat atera zuen Hondarribiko alkatea zen Meltxor Errazkinek *Constantinochiquiyaren* hondoratzea gertatu zela eta¹⁷.

Dena den, nik hemen hogeitazazpi kanta zahar aurkeztuko ditut soilik, Zavalak bildutakoak baino zaharragoak batzuek eta bai Bizkaia bai Iparraldekoak ahortzi gabe. Hona aurkitu ditudanak:

I.	DG	ALDAZTORREA
II.	1690- IV- 19 ing.	ZARRANTZAKO PENAK
III.	1820 ing.	HABANAKO KORBETAREN GALERA
IV.	1842-VI-9	LÉOPOLDINA-ROSAREN PULUNPA
V.	G. 1866 / T. 1881	MARI
VI.	1868- I -4	SAINT-PAULGO GIZAJALEAK
VII.	1873-XI-16	VILLE DU HAVREREN HONDORATZEA
VIII.	1874-IV-17	CARMENCITA-REN ERRESKATEA
IX.	1876	JONAS ETA ANA
X.	1876.ing.	BERTSO BERRIAK MIKAELA ZARRANAK
XI.	1878-IV-20	KANTABRIAKO KOSTA ONETAN
XII.	1879-I-8	SAN JOSEREN HONDORATZEA
XIII.	1901-II-3	SAN JOSE ITSASUNTZI MUTRIKUARRA
XIV.	1902	Nº SRA DE ITZIARKOAREN HONDORATZEA

¹⁴ Jose Luis Ansorena, «La música y el mar», *Itsas Memoria. Revista de Estudios Náuticos del País Vasco* 6, Untzi Museoa, Donostia 2009, 467-468.

¹⁵ Agustin Zubikarai, *Ondarru, kantu, otoi, orru*. Caa Municipal de Cultura, Ondarru, 184, 36.

¹⁶ Bertsolaria 1932, 50 zkia, 303.

¹⁷ KM kulturunea, C-401 F-44.

XV.	1906-II-26	ERANDIOKO DESGRAZIA
XVI.	1908-V-24	KOSTERAREN DESKALABRUAK
XVII.	G.1912 / T.1932	KANTABRIAKO ITSASGIZONAI OROIPEN BAT
XVIII.	1915 -V-7	LUSITANIAKO DESKALABRUAK.
XIX.	1938 ing.	DOMECQ MARINELAREN HILTZIA
XX.	1982	ALARGUNAREN NEGARRA

Egileak

Kanta zaharren anonimotasunaz askotxo mintzatu izan ohi da, eta ildo horretatik Zavalarenak¹⁸ dira hitzok: *Erri-literatura geienetan berdin gertatu da. Ahozkoak izan dira asiera batean eta paperera gero pasa. Batzuek lenago, besteak geroago eman zuten pauso ori.*

Ez da hori gertatzen beti ikusiko dugun bezala XIX. mendea aurrera doan neurrian, Sain-Paulgo gizajaleak kantan ikusiko dugunez. Eta jadanik Iztue-tak 1847an argitaratu bere *Gipuzkoako Provintziaren condaira edo historia...*-n honako esaten baitigu: *orai zernai gauzaren berriak paper moldizkidatuetan zabaltzen diraden bezela.*

Eta hori kontutan hartuz, alegia XIX. mendean bertso-paperak ugaritzen doazela egile zinadurekin, Eibarko krimen bati buruz mintzo delarik honakoa esaten digu:

Garai batean antziñako denboretan, alegia, bertsolariak berak ikusita edo besteren bati entzunda ikasten zuan gertaeren berri, eta besterik gabe bertsoak jarri.

*Bañan gero, periodikuak ugaltu ziranean auetatik asi zan esatekoak ateratzen gai askotarako beintzat*¹⁹.

Bildumako hogeï kanten artean egile izen hauek topatu ditugu: Jean Etxeto «Katxo» hazpandarra, Joanes Etchepare donapaleutarra, eta Pierre

¹⁸ Antonio Zavala, *Patxi Erauskin bertsolaria (1874-1945)*, II. Auspoa 131, Donostia, 1978, 15.

¹⁹ Antonio Zavala, «Bertso-paperak». *Auspoaren auspoa I (Itzaldia / conferencias)*. Auspoa 238, Oñartzun, 323-350.

Bordazarre Hiruritarra, Bidasoatik haratekoak, eta Frantzisko Lopez Alen donostiarra, Ramon Artola tolosarra, –Pepe eta Rosario poeten aita–, Ramos Azkarate tolosarra, Fermin Imaz donostiarra, Jose Manuel Imaz ondarrutarra, –bera ere hondoratze batean itoa–, Mikaela Zarra, eta Fernando Artola «Bordari» hondarrabitarra honunzkoak, bakoitza, noski, bere hizkera eta euskalki propioaren adierazgarriekin.

Gaiak

Gai nagusia tragediez mintzatzen ari baikara, itsasoaren haserrea, alegia, denboraleak eta ekaitzak dira eta ondorengo hondoratze eta hilketak. Aurkez ditzagun bada, kanten eta gaien ardatz eta xehetasun nagusiak.

Aldaztorrea (Data gabe)

Azkuek bildutako Euskal Kanten artean bada bat Gillerma Akarregi lekeitiarraren ahotik jasoia ALDAZTORREA deitzen dena. Bertan kontatzen da nola *markeak*, alegia, barkuak hogeita bi marinel (*ogetabat lengusu ta ne-bea*) galdu zituen itsasoan. Balada tradizionalen artean kokatzen ohi dute adituek eta hasierako lauokoa ageri zaigu erroi zaharra, hots belea, zein Mendebaldeko iruditegian, jakina den bezala, tragediaren, fatu gaitzaren sinboloa den. Aspaldi-aspalditik gainera, zeren jadanik Mahabharata Indiako liburuan heriotzaren mezulariak beleekin konparatzen dira. Lekeitioko dorretxe hau ezaguna zen aspaldidanik, eta agian kontutan hartuta kantaren estiloa (*Aldaztorreak atearak dituz letuez / ango plater-pitxerrak zidarrrez*, **Sandailia** kantan bezala, *Sandailiak atearak ditu zirarrez / nola zirarrez da ala zendalez...*) XV. mendetik datorke.

Zarrantzako penak (1690 ing.)

Nôtre Dame de Sarrance «**ZARRANTZA**» Donibane Lohizuneko badian aingura botatzen zuen 300 toneladako itsasuntzia zen. Batez beste 10 / 15

kainoi eta 50 / 55 gizonekin balearrantzan zebilen XVII. mendean. 1672-1678 urteetan Holandarekin gerran zelarik Frantzia, –garai hortakoak dugu, antza, *Jeiki, jeiki, etxenkuak*... kanta ezaguna–, Zarrantzak arriskua zela eta, Thierry Du Pasquierrek dioskunez²⁰ Espainiako bandera eta nahi zuen izena hartzeko boterea eta baimena zeukan.

Horrela behin Donibane Lohizunetik partitu zen 1672an Norvegia alde-rantz Thomas de Casabielle kapitainaren manupean eta itzuleran La Rochellako portuan atrakatu zuen. Beste batean 1675ean 20 kainoiz eta 60 gizonen hornitua, Marsans de Hirigoyen kapitain zuelarik, Sokoatik atera zen eta uztailaren 26an Groenlandiara iritsi. 1685ean abiatuko da berriz Donibane Lohizunetik arrantzara eta 1688an Samson de Haristeguy komandantearen gobernupean Groenlandia aldera. Kontuan harturik 1691n Haristeguy *La Fortune* itsasontzi kortsariko buru zela, pentsa daiteke 1688-1690 inguruan sortu zitzaizkiola Zarrantzari arazoak Ternuan eta urte horietakoa dela poema²¹.

Eskuzkribuak dakarren B letra doinuari dagokiola uste dugu, eta garaiko aireez esan behar da Lertxundik dioenez²² ohikoa zela frantses doinu erabilienak hartzea.

Habanako korbetaren galera (1820 ing.)

Hondoratze honen berri Frantzisko Lopez Alenek ematen digu²³. Berak euskaraz entzun omen zuela ixtorioa eta zioetenez 1820. urte inguruan gertatu zen. Habanatik zetorren korbeta eta kalma handi batzuk pairatu ondoren azkenean ekaitzak bota omen zuen Gazteluko harkaitzen kontra itsasuntzia Donostia bezperako gauean. Bertsoak ere eskaini zizkiotela ger-

²⁰ Thierry Du Pasquier, *Les Baleniers basques*. Editions S.P.M, Paris, 2000, 157.

²¹ Alfred Lassus, «Capitaines de navires et de corsaires de Saint-Jean-de-Luz», Saint-Jean-de-Luz. EKAINA, 476.

²² Gabriel Lertxundi, *Kantikak*. Belloc, 1948, xxvii.

²³ F. Lopez Alen, «Recuerdos donostiarras. El Naufragio de la corbeta», *Euskal Erria, Revista bascongada*, Donostia, 505-507. *Vida Vasca*, nº 42, 1965, 75-78.

taera tamalgarriari, dio, baina haietarik soilik bertso bat kontserbatu omen zuen herri memoriak.

Léopoldina-Rosaren hondoratzea (1842)

«LEOPOLDINA ROSA» Baionako portutik atera zen Montevideorantz eta Arturo Lezama Montoro²⁴ idazle uruguaiarrak honela kontatzen du haren ibilbide tragikoaren ixtorio tristeia:

«...en los primeros días de abril de 1842 partió la Fragata Léopoldina Rosa hacia su trágico destino. Trescientas personas, incluida la tripulación, navegan durante dos meses hasta avistar, con muy mal tiempo, la costa rochense en la cual naufragara...»

Albiste eta data hau ez dator bat, ordea, zehazki garaiko frantses Almanaka²⁵ batek dakarrenarekin, honek maiatza ematen baitu partidako data bezala.

«Parti dans les premiers jours de mai, de Bayonne pour Montevideo, sous le commandement du capitaine Frappaz, le navire le Léopoldina-Rosa avait à son bord, outre son équipage, 303 personnes, hommes, femmes et enfants, du pays de Basques, que l'espoir d'un meilleur avenir entraînait hors de leur patrie vers les plaines incultes de l'Uruguay. Après une longue traversée il fut assailli à l'atterrissage par une violent tempête qui le fit toucher par une nuit don't l'obscurité redoublait encore les dangers. Au jour on reconnut la terre; le Léopoldina était engagé sur les Castillos, rescifs situées sur le côte oriental d'Uruguay...».

Alegia, Euskal Herritik, hots, Baionatik atera zela itsasuntzia hirurehun eta hiru pasaiariekin Frappaz kapitainaren gidaritzapean Uruguai alderantz, han bizitza hobeago bat aurkitzeko esperantzetan. Eta trabesia luze baten ondoren ekaitz bortitz batek gau batez arrapatu zituela Uruguaiako ekialdeko kostan *Castillos* izeneko parajeko harkaitzetatik hurbil.

²⁴ Arturo Lezama Montoro, *Naufragio de la Léopoldina Rosa: 9 de junio de 1842*. Montevideo 2006.

²⁵ *Almanach-manuel du Journal des villes et des campagnes*. Pillet aînés, Paris, 1843, 171-172.

Tragedia hau 1842ko ekainaren 9an gertatu zen, eta honela jarraitzen dio bere ixtoriari Lezamak:

«...Sorprendida la Léopoldina cerca de 3 días por una tempestad al S.-S.E y arrastrada de las corrientes, tocó las costas de *Castillos* el 9 de junio a las 4 y 45 de la mañana con un tiempo muy oscuro. Había entre el buque y la costa una distancia de cuadra y media...»

Lehen salbamenduko saioa *joan-etorria* deitu modalitateaz egin zen. Batela irauli zen, ordea, eta bertako bi marinelek nahiko lan izan zuten fragataraino igeri iristen. Kapitainak igerilari on bat bidali zuen soka arin batekin, zeinari beste lodiago eta tinkoago bat zegoen atxikia, lehen saioaren helburu berarekin. Eta beste zenbait marineli ere lan bera agindu zien, baina behin lehorreratutakoan ia gehienak izuak hartuta ihesari eman zioten, hiruk ezik. Egoera hain larri ikusitakoan askok bere burua itsasora bota zuen, batzuek igeri ez jakin arren, eta noski ito egin ziren. Antza denez handik zebiltzan *gautxoek* ere nahi adina lapurketa eta bortizkeria burutu zuten lehorreratzen ziren kutxa, hondakin eta pertsonengan.

Lezamak jasotako kroniken arabera untzian zihoazen hirurehundik soilik 56 gizon, 5 emakume eta 18 eskifaiakoak salbatu ziren. Hauen artean bigarren kapitaina, lehena ito egin baitzen, medikua eta zenbait fraide. Hauetarik batzuek Rochako Departamenduan kokatu zuten beren bizilekua, hau da, *Castillos*-en, eta hauen deitura batzuek besteen artean honakoak ziren: *Astigarraga*, *Bagéz*, *Expeleta*, *García*, *Inda*, *Lujambio*, *Onandi*, *Lanusse*...

Salbatu ahal izan ziren ongiak enkantera atera ziren Natalio Molina juezaaren aginduz, Vicente Acostaren etxean, hemen baitziren itsasuntzi hondoratuaren hondakinak jaso.

Ekintza lazgarri honek sortarazi zituen bertsoak, lehenik 1857an argitaratu ziren Francisque Michelek Parisen plazaratu *Le Pays Basque*... liburu mardularen barnean PULUNPA deitu kanta bezala, eta bigarren aldiz, Goytiñok Los Angeles-n plaratu zuen *California-ko Euskal herria* berriketarian 1894ko uztailaren 28an, GOAZIN AMERIKETARA! (*Han leher egitera*), titulu kritikoaaren pean, zeinbait aldaera eta osagarritz jantzia. Berriki Pierre Xarrittonek dioenez, Jean Etcheto «Katxo» (1790 -?) hazpandarra litzateke

egilea²⁶, baina neuk aspalditxo jadanik jaso nuen bezala hamabi bertsotako beste bertsioan²⁷. Egun bizirik mantentzen dela tradizioa ikustearren hor dugu *Elaudi*, Iparraldeko musika taldea, zeinetan parte hartzen duen Marie Hirigoienek, eta zeinen *Denborarena* deitu diskan, 17. zenbakian entzun daitekeen *Pouloumpa* izenez beraien bertsioa.

Mari²⁸ (G.1866 – T.1881)

Jose Maria Zubia, Mari izengoitiaz Zumaian jaio zen 1809an eta Donostian hil 1866an. Askotan itsasoan larri zebiltzanak lagundua, ahalegin horretan bera azkenean ito. Donostiako moilean badu monumentu harritzkoa bere omenez eraikia. Poema hau Ramon Artolak idatzi eta aurkeztu zuen Euskarazko itz-jostaldietarako, Donostian 1881ean.

Saint-Paulgo gizajaleak (1868)

Hona nola kontatzen dituen euskaraz Bordeleko portutik Calcutta alde-
ra partitu zen **SAINT-PAUL** itsasuntzia eta bidean pairatu zituen gaitz eta
sufrimendu ikaragarriak. Hiru mastadun frantses itsasuntzi hau Ekialdeko
itsasoetan zehar nabigatzen zuen. Constant Améro-k dioskunez²⁹, 1858.
urteko uztailen eskifaia hogeï gizonezkoek osatzen zuten eta Hong-Kong-
go portutik abiatu zen Australiaruntz bertako urrezko mehatzak esplota-
tzeko hirurehun eta hamazazpi txinatar zeramatzala, eta bidean deskalabru
frango izanik, uharte arkaitsu batean abandonatu zituen txinatarrak oro.
Handik denbora batera bertatik pasatzerakoan karga hartzera inor bizirik ez
zuten aurkitu. Antza denez papuek irentsiak zituzten.

²⁶ www.hazparnen-bertsulariak.com

²⁷ Patri Urkizu, *Lapurdi, Baxanabarre eta Zuberoako bertso eta kantak*. II, 1545-1900, Etor, Donostia, 1991, nº 222, 497-498.

²⁸ Ramon Artola, *Sagardoaren graziya II*. A. Zavalaren edizioa, Auspoa, Donostia 2003, 97-99.

²⁹ Constant Améro, *Les aventuriers de la mer: tempêtes, naufrages, révoltes, hivernages*. Société française d'imprimerie. Paris, 1899, 283.

Handik bederatzi urtera **SAINT-PAUL**-en zorigaitzen artean antropofagia kasua dago, zein ez den bakarra izan lurralde eta hizkuntza ezberdinetako baladek adierazten duten bezala. Adibidez, portugesez *A nau Caterineta* deitua, ia kanta nazionala bihurtu dena, frantsesezko bertsioan *La courte paille* deitua, ingelesez William Makepeace Thackerayk argotean bermolaturiko *Little Billee*, gaskoinez *Dessua la ma* titulua daramana eta euskaraz *Ene muthilik tipiena*³⁰, Aita Donostiak hiru bertsioetan jaso³¹.

Azkuek³² gure itsasuntzi honen tragediari buruz moldatu zen kanta baten bertso bakarra jaso zuen Ziburun, baina guk hamasei bertsotako kanta eta honen hitzaurrea prosaz aurkitu dugunez hemen emango ditugu.

Historia triste hau ere bere aldetik *Journal des Instituteurs des écoles...* delakoak jaso zuen³³, Dupré jaunak Ministroari zuzendu gutun batekin, non konparatzen duen *La Méduse*-ren hondoratzearekin, eta non Bernier, bigarren kapitainaren txostena ere ematen den. Hona euskaraz Baionan 1868an hitz lauz argitaratu zen ixtorioa.

Errepas bat horriblia itsasoaren gainian³⁴

Mintzatu izan gira duela zombait egun kasu handi batez, gerthatuz itsasoaren gainean, pasatu den afera triste eta nigar egin garria, erraiten zutelarik zortian tiratu eta bere proximo laguna jan behar izan dutela. Beraz ez da sobera baizik egia, afera hori gerthatu dela maluroski, **Saint-Paul** izena zuen hirur mastetako untzi ederra partitua Bordeletik armaturik M. Heurtin kapitainarekin eta galdu jua den abendoaren hogoi eta bortzian, gauaz.

³⁰ Piarres Lafitte (ed.) *kantu, kanta, khantore*. Baiona, 1967, 162.

³¹ Patri Urkizu, *Balada zaharrez*. Erein, Donostia, 2005, 50-61.

³² Resurrección M. de Azkue, *Cancionero popular Vasco*. Bilbao, 1923, nº 621, T. II, 748.

³³ *Journal des instituteurs des écoles normales primaires, des classes d'adultes et des salles d'asile. Recueil hebdomadaire*, Paris, nº 15, 12 avril 1868, 198-199.

³⁴ *Un horrible repas*. Bayonne, E. Lasserre 1868.

M. Dupré kontra-amirala Réunioneko gobernadoriak adrezatu izan dio mariñako ministroari untzi hartako bigarren kapitainak egin duen erreporta nigar egin garria; begira gaudelarik inkesta baten egiteko han eskapatu diren marinelek indar puska bat hartu artian.

Orai publikatzen dugu osoki erreporta hori. Huna nola den.

Partitu ginen Calcutako ur handitik Marseillarat jiteko juen den hazilaren hogoian eta egin bide heguako alderat, eta abendoaren sei garren egunian kuloba desarranjatu, eta untziak bide makhurra hartu iruzkia jalgitzen den parterat (82° longitude) eta nola haize flakoak baitziren eta sanjakorrak; hala ere juan ginen abendoaren hamabi arte ahal ginuen bezala, eta gero haize heguak eta iruzki haiziak hartu gintuzten eta konduisatu hogoi eta bortz artino. Orduan haizea hasi zen azkartzen bere bothererik handienian lagundua zelarik ihortziri karraskez eta uri sufernez. Kapitaina bere kalkula guzien arabera untzia kausitzen zen bere bidetik eskartatua hiruretan hogoi eta hamar milla metra bere bidetik orienteko parterat Rodríguez erraiten dakoten kartier batian. Kontinatu ginen gau hartan gure bidin orienteko partetik heguako parterat hamekak orenak eta erdiak arte, nun untziairen aintzinian zagon mariñela jin baitzitzautan prebenitzerat lanjer handitan ginela. Berehala eman nituen nere ordriak untziairen posizionian emaiteko tenpestaren kontra ihardokitzeke

Oraino ez nuen gomendatzen finitu, nun untziak zerbait hunkitu baitzuen eta nun gubernailla hautsi baitzen bi pharte.

Orduan ikhusirik ez ginezakela deusik egin emanarazi nituen kanota eta xalupe urerat, difikultate handirekin erreusitu gure kapitainaren xalupean emaiterat, zeren eta eri handi baitzen eta indar guziak galduak Calcutan izan zuen eritasun handi baten ondorioz.

Erreusitu ginuenian kapitainaren xalupe handian emaiterat okupatu ginen berehala jateko biskotxaz eta edateko uraz. Bainan inutilgi zeren ezin salbatu ahal gintuen hogoi libera biskotxa eta barril ttipi bat ur baizik eta konpas bat. Xalupe handia zen beraz muntatua kapitainaz eta hamar gizonez. Eta kanota aldiz bigarren kapitainaz eta bortz gizonez. Orduan juan gira puska bat hirriskutik largorat eta egon eguna jin arte; argitu duen phondutik hurbildu gira untzi malurosari,

bainan imposible izan zaiku aski hurbiltzia, saiets baten gainerat arras aurdikia zen arras largorat, eta aintzineko maste hautsia zen arrasetik, eta masta handia berriñ erditsutarik, nun deusik ezin salbatu ginuen.

Kapitainak examinatu zuenian gure posizione tristia, ezagutu zuen Cargado-seko islaren gainian ginola, eta denbora berian ezagutu zuen kronometrak tronpatu zuela, eta isla hartan zonbait oren ibili ondoan pasabide baten xerka, nahiz isla hartan sartu, bainan etsitu ondoan ez ginuela pasabiderik libro, konsultatu ginen elgarrekin, eta menturatu ginen Maurice erraiten dakoten kartier bateri buruz abiatzeko hil edo bizi.

Abendoaren hogoi eta bederatzian haize hegua handi bat jaiki zen eta gure xalantari jarraitzen baitzen kanota onduan uzkali zen eta bigarren kapitaina eta bortz gizonak urerat erori; hori ikhusirik ahal gintuen bezala eman gintuen gure xalanterat, eta gero gure xalantaren eta gure indarraren medioz parbenitu ginen kanotaren salbatzerat, salbamendu hori egin eta bigarren kapitainak eta bortz gizon hoiek berek hartu zuten kuraierekin eta guri segitu ziren.

Abendoaren hogoi eta hamarretik eta hameka arteko gabian haize handi bat altxatu zen egundaino baino borthizkiago eta itsasoa samurtu eta gaxtatu, nun obligatuak izan baiginen gau guzia lamen gainian egoiterat batere higitu gabe; argitu zuenian partitu ahal ginen lekhu hartarik.

Kapitaina erran dugun bezala eri handi izan eta gu bezala bere biziaren salbatzeko penatu zen, eta akhitu, eta bere azken hatsa eman zuen eta Jainkoari khondu errendatu egun hartan berian goizeko hamekak eta erditan, orduan hurbildu ginen gure bigarren kapitainaren eta bortz gizonen ganat heien prebenitzeko, zer malur arribatu zen erraiteko. Oro elgarren ganat bildu ginenian othoitz puxka bat egin eta botatu genuen haren gorphutza itsaso triste haren zolarat. Gau hartan itsasoa eta denbora arras edertu ziren hameka orenetako eta kanota aparantziaz gure ganik urrundu zen, eta oihuari erreposturik ez emanex konbenitu ginen bezala trabersian jarri ginen argitu arte.

Kontinuatu dugu beraz gure bidia phentsatzen ginuelarik gure estimuaren arabera errekontratuko ginela Maurice erraiten dioten kartier batera, edo bederen Reunion erraiten dakoten batera; ikhusirik ez ginezakela bat ez bertzia hatzeman, etsitu ginuen.

Biharamunian urthe berri egunian 1868an konsultatu ginen eta abiatu, eta hartu Madagascar erraiten dakoten kartier batera gure direkzionia; baina orduko ez ginuen laur litra ur eta bi libera biskotxa baizik; abiatu ginen beraz iruzkia sartzen den pharterat, denbora eta itsasoa gaxtuan gintuen, urtarilaren hirur artino. Arrats hartan partitu ginuen gure bitaillaren azkena ez baitzen gaitz, bakhotxarentzat ahamen bana eta hurrua bana.

Biharamunian urtharrilaren laurian, haizia eta itsasoa kalme ziren, baina guk ez ginuen ez jateko ez edateko gehiago. Arratsian gosiarekin eta egarriarekin, gehiago ezin egonez, (Oh! memento tristia!) konsultatu ginen, eta menturatu resoluzione hartzerat **zortia**ren **tiratzeko**, zoin izanen othe ginen sakrifikaturik izan beharko zena gure gose eta egarri krudelen apaxeatzeko eta gure herioaren urruntzeko.

Zorte hortan erori zen beraz gurekin Frantziarat heldu zen pasajer Julien Girardin izena zuen baten gainerat, nun miserable hark erresoluzione hartu baitzuen bihotz onez bere zorthe tristeari.

Haren odola edan ginuenian desalteratu ginen eta gure egarri geia haren odolak arras itho zuen eta haragia pharte bat konsumatu eta bertze phartia enterratu dugu Madagaskarreko lurrian, nun aperzebitu baiginen urtharrilaren seien arratsaldeko bi orenetan. Memento hartan haiziak arras abandonatu gintuen eta nahiz gure flakezia handia izan hala ere hasten gira arrauekin gure egin ahalaren egiten, azkenian arribatzen gira bada lurrerat urtharrilaren zazpian goizeko zortzi orenetako d'Ambato-Malhama erraiten dioten punta batian.

Orduan oro flakatzen gira, baina hala ere bi gizonak badute indarririk aski Malhamboko lehenbiziko herrira juaiteko, edo arribatzeko, berehala hango jende xuriak eta ofizierak eman izan ziren gure dispoziōneko, eta igorri dituzte jendiak gure bilha; egun hartaz geroztik kontino arras eri izan niz nun ez bainaz izan kapable gure erreportaren egiteko orai arte.

Egina Mahambo Madagaskar. Urtharrilaren 10 an 1868.

Sinatua Bernier 2n kapitaina.

Ropart-Kircho-Leray-Noel Montfort- Regnaut – Bridor-Hucien Durand eta Martinau Mariñelak. Kopia Duplikataren konforme pasatua gure eskuetan.

St Denis otsailaren 17 an 1868.

Mariñako komisarioa sinatua. D. DE GAILLANDE.

Ville-du-Havreren hondoratzea (1873)

Jean Etchepare donapaleutar koplariak³⁵ krimenei buruzko baladez aparte bi kantu ezberdin moldatu zituen naturak eragin zorigaitzen gainean, hau da, bat 1873an gertatu **VILLE DU HAVRE**-ren hondoratzea kontatzen diguna, lainoek eta ekaitzak eragina, non 226 *pasajers ithorik* bukatu zituzten beren egunak, eta bestea 1875eko *inondazioneak*, uholde izugarriak aipatzen dituen.

VILLE - DU - HAVRE itsasuntzia Ingalaterran eraiki zen eta *Compagnie Général Transatlantique* deituak eginarazitako azken pakebote gurpilduna zen. Le Havre-tik New-Yorkerako itsas bidaia egiten hasi zen 1866an NA-POLEON III-a izenez, baina 1871-72an berregin zuten hamazazpi metroz luzatuz, helizez hornituz, eta bi masta ordeztu hiru eraikiz. Eta beste izenez bataiatu zuten, hots, **VILLE - DU - HAVRE** gisara, zerbitzuari 1873ko martxoaren 3an heldu ziolarik berriro. Urte honetako (1873) ekainaren 6an, CURAÇAO hiru mastadun itsasuntziarekin topo egin eta hondoratu egin zuen Hudsongo badian. Azaroaren 16an utzi zuen Le Havre 313 pasaiaiekin eta gau beltzean LOCH EARN hiru mastadun angelesarekin talka egin eta hondora joan zen hamabi minuturen buruan³⁶. 61 pasaiari eta ekipaiaiko 26 bakarrik salbatu ziren, zein TREMOUNTAIN itsasuntziak bildu zituen, azkenean Bristolgo portura arribatu zirelarik. Bere aldetik LOCH EARN hurrengo urtean azaroaren 18an hondoratu zen³⁷.

³⁵ Patri Urkizu, «Jean Etchepare koplariaren konplamtak, (1873-1890)». *Revista de Lenguas y Literaturas catalana, gallega y vasca*. UNED, Madrid 2010, 171-233.

³⁶ «Le magnifique transatlantique français La Ville-du-Havre, venant de New-York avec de nombreux passagers fut abordé, au milieu de sa traversée, par le trois-mâts en fer, le Loch Earn. Le choc fut reçu par le bateau à vapeur du côté de tribord en face du grand mât; il ouvrit une brèche de plusieurs mètres par laquelle la mer se précipita. Le bâtiment commença à vaciller, les mâts s'abattirent l'un après l'autre, écrasant dans leur chute les malheureux qui essayaient de mettre à l'eau les canots de bord.

Un moment après le transatlantique disparaissait submergé. Le capitain du Loch-Earn multiplia les efforts pour le sauvetage des survivants; mais deux cent vingt-six personnes trouvèrent la mort dans cette catastrophe» (Constant Amaro, op. cit., 100.).

³⁷ www.frenchlines.com

Maiz gertatzen ziren horrelako hondoratzeak itsasoko bidaietan, hain baitziren arriskutsuak, eta adibidez urte batzuk geroxeago 1882ko urriaren 29an Breña aldean ekaitzak ohi bezala bortizki jo zuen eta kalte gaitzak erakarri. Ondorioz Dieppe-n azaroaren 4ean koplari bretoiak gertaerari buruzko bertso-paperak moldatu eta saldu zituen hamar zentimotan, *en profit des familles des naufragés*, hots, hilen familien alde sosak biltzen ahalegin-duz bere kanten bidez.

Aita Donostiak³⁸ Saran bi bertsio jaso zituen (nº 1007, nº 1008), baina Jean Etcheparek moldatu hamabi bertsoko 1876ko bertsiotik 1913ra soilik bi bertsoko kanta iritsi zen, bi bertsiotan, lehena eta seigarrena. Bata, Maria Agerre Lehetchipikoaren ahotik jaso ahal izan zuen 1912ko urriaren 30ean eta bestea, bertako neskamearenetik 1913ko urtarrilaren 15ean.

Carmencita-ren erreskatea (1874-IV-17)

Ez da lehena ez eta azkena izango denboralaren eraginez Donostiako badi-ian itsasuntziak amarrak askatu eta hondarrean agertu izana. Horixe gertatu zitzaion, adibidez, 1874. urteko apirilaren 17an *Mary Lawson* goleta ingelesari. Kasu honetan tragediarik ere gertatu zen, zeren bi gizon ito baitziren eta hiru larri ibili. *Eulalia* izeneko korbetan zegoen tripulazioa *Carmencita*-ra pasatu zen, eta hauek salbatzera treneru bat atera zen *Romanita* izenekoa.

Hona nola Santardero *La Voz Montañesa*-k kontatzen zuen denborala, *El cuartel Real*-ek zioenaz:

«Ayer fondearon en este puerto, de vuelta de su expedición á Santoña, á donde habían ido conduciendo tropas, los vapores *Fomento*, *María*, *Vivar é Ibarra número 2*. No podemos menos de lamentar lo que con los soldados ha ocurrido en este viaje; pues han estado por espacio de cincuenta y dos horas á bordo de los vapores sin haberseles proporcionado alimento alguno hasta el último día, por causa del temporal que lo impedía. Nuestros lectores pueden figurarse lo

³⁸ P. Donostia, *Cancionero Vasco*, T. VIII, Eusko Ikaskuntza, Donostia, 1994, 1391-1393.

que aquellos infelices habrán sufrido, cuando sepan que á bordo del Ibarra se asfixiaron dos, uno de los que habrá fallecido probablemente á estas horas. Se nos asegura que á haberse tenido lanchas dispuestas al efecto, pudo con algún riesgo, haberse echado á tierra á toda la expedición.»

¡Pobres borregos que llevan al matadero, y ni siquiera merecen una mirada de compasión por quien se sacrifican.³⁹

Euskal bertsogileak 18 bertso ondu zituen, salbamenduan parte hartu zutenen izenak emanez 11, 12 eta 13. bertsoan. Donostiako Konstituzioko Plaza 7-an Juan Oses-en inprimategian moldiztegitatu zen bertsopapera, non beste itsasoko abenturak ere, hala nola Ortega y Frías-en *El Naufragio de la Medusa*-rena inprimatuak izan ziren (*Libros a cuatro reales tomo*).

Jonas eta Ana

Hona Ramon Artola, poeta donostiarrak 1876ko urrilaren bederatzian *Hero eta Leandro* balada klasikoaren bertsio berria nola eman zuen⁴⁰. Lehenago Wilhem Humboldtek entzun omen zuen ipuin gisa Bermeon ixtorioa, «Eine eigene Umänderung der Geschichte Heros und Leanders»⁴¹ bere Espainia eta Euskal Herriako bidaia liburuan kontatzen digunez, euskara maila apalagatik hura bezalako beste ipuinak jaso ahal izan ez zuen arren. Zortzikoak laukotan bilakatu ditugu, errimaz hobeto ohartzearren.

Verso berriac Micaela zarranak paratuak

Ez ziren gizonezkoak soilik, ongi dakigunez, bertsolariak, eta bilduman Mikaela Zarranak moldaturiko hamasei bertso dauzkagu. Apaiztegi jauna-

³⁹ *El Cuartel General*, 1874-IV-26.

⁴⁰ Ramon Artola, *Sagardoaren graziya II*. Auspoa, Donostia 2003, 72.

⁴¹ Wilhelm von Humboldt, «Tagebuch der Basquenreise», *Schriften zur anthropologie der basken*. Herausgegeben von Bernhard Hurch. Ferdinand Schöningh, Wien 2010, 334.

ren barkuan gertaturiko tragediez, *nafarrerria* deitu gaitzez eta nola hiru arrapatu eta berekin eraman zituen itsasoaren sabelera.

Lusitania-ren hondoratzea (1915)

Lusitania luxuzko itsasuntzi ingelesa zen, New-Yorketik Liverpool-era egiten zuena bidaia bi mila pasaiaiekin eta eskifaia zortzirehun pertsonena zelarik. Uretaratu zenean bere bizkia zen MAURETANIArekin munduko itsasuntzi haundiena zen. Egunean mila tona ikatz irensten zituen 25 nudotara joanik, eta Zinta Urdina jasotzearren egina zegoen, hau da Atlantikoa zeharkatzen denbora gutiena ematen zuen itsasuntziari eskaintzen zitzaiona.

Gerra garaia zen eta alemanek arazo handiak sortu zizkieten ingelesei. Hala eta guztiz ere Washintongo alemaniar enbaxadak abisua hedatu zuen prentsan esanez itsasuntzi horretan enbarkatzen zutenek eta Britania Handiko itsasuntzietan edo hauen aliatuenetan beren erresposntabilidade osoz egiten zutela, gerla objetibo gerta baitzitekeen.

Horrela bada, 1915eko maiatzaren zazpian Irlandako hegoaldeko kosta zihoalarik alemaniar submarino batek torpedoz hondoratu zuen LUSITANIA. Mila ehun eta laurogeita hamazortzi hil gertatu ziren, zeinetarik 124 iparamerikarrak ziren. Zazpirehun eta laurogeita bost pasaiari ere hil ziren, zeinetarik berrehun eta laurogei ta hamaika emakume eta laurogei eta hamalau haur. Pasaiarien artean Vanderbilt milionarioa ere zihoan, eta ingelesa ez jakin arren Bizente Egañak, *Olabeagan jayota / Abandon bataiatua / Mejikoa juañ zan oso gaztia...*, bertso paperak dioen bezala, asko eta asko salbatu zituen kronika guztiek azpimarratu zutenaz.

Enbaxada alemaniarreko batek itsuski gertaera tragikoareen gainean hitzok esan zituen, *ez gara errudun pertsona hauek bere buruaz beste egin nahi izanaz*. Jakin zen egun berean Londresen manifestaldiak izan ziren eta Aleman komertzioen Ekintzak. Erresposntabilidadeak alemanak ez ezik badirudi kapitainak eta ingeles gobernuak zituela, armak karreiatzen zituenez transatlantikoak. Gertaera honen eta antzekoen ondorioz Estatu

Batuek gizarte iritziak bultzaturik I Mundu Gerran parte hartzea erabaki zuten.

Eskualduna-k Baionako astekariak honako kronikatxoa zekarren gertaeraz:

Lusitania untzi handi hartako bi mila eta gehiago jendetarik omen dira 703 bizirik athera dituztenak 45 ondoan hil direlako berria dugu.

Itxo dire 1502. Zer jendetza! Gero-ta samurrago dire Norte-Amerikanoak, zuzenik gabe hil diozkotela hoik oro eta untzi bat ederra suntsitu dutela, anglesa izanik ere jauz-araz etzezaketena gerlako legen arabera. Pekatu beharko dutela, diren bezalakoez, alemankeria hori eginik, bertzen gainera.

Ez dire izituak Amerikanoak; bertze untzi bat itsasoari lotzera zoa-na, 879 pasaientekin aitzina joan da, ukho egite orde; 879 pasaienetarik 12 dire bakarrik gelditu leihorrean, lanjerari lotsaz.

Ageriko alemanek hats bera dutenez atxikiko, mundu guzia gonztetarik jauz arazi arte.

Burutik badutenez gaude, hoinbertze etsai zahar eta berriren ez baitire beldur!⁴².

Eta hona *Euzkadi* aldizkarian gaztelaniaz beste albisteen artean euskal heroiaz agertu zen albistea

Un vasco heroico

Paris. «Le Figaro» de hoy publica un telegrama dando cuenta de que un vasco, llamado Vicente Egaña, se distinguió por su heroismo, salvando á muchas mujeres y niños de la catástrofe del «Lusitania», con gran exposición de su vida.

Vicente se negó á tomar sitio en los botes de salvamento, cediendo su puesto á una señora.

Después recorrió el buque de punta a punta dando ánimos a las mujeres y á los niños, conduciendo á las escalas de manos para depositarlas en las canoas.

⁴² ESKUALDUNA, 1915-V-14.

Para todos tuvo frases de consuelo, haciendo fiestas a los niños con verdadera sangre fría, para infundir ánimo a sus madres.

Cuando ya el buque habíase hundido, Vicente Egaña se lanzó al agua, siendo recogido poco después por una canoa⁴³.

Gertaera honi buruz gipuzkoar bertsolari gipuzkoarrak moldatu zituen bertso berriyak, hogeita bi zortziko handitan, edota iparraldekoen eran hemezortzi silabatako laukoetan.

Domecq marinelaren hiltzia

Bukatzeko gaiei buruzko aurkezpentxo hau ekarriko dut hona gerra zibilaren garaian gertatutako hilketa triste baten oroitzapena. Pierre Bordazarrrek «Etxahun-Iruri»k moldatu zuen⁴⁴. Zortzi bertso ditu eta bertso bakoitzak sei bertsolerro. Domecq izeneko Donibane Lohizungo marinela baten desgrazia du kantagai. Ageri zaigu artxiboetan Roger Domecq bat, agian hilaren anaia zitekeena, Frantziatik desertore bezala eta gero Miranda de Ebroko kontzentrazioko zelaian presoan artean⁴⁵. Zortzi estrofa hauetarik Maika Etxekoparrek hiru soilik abesten ditu⁴⁶.

Ondorio gisara

Atarikoan eta bilduman zehar aurkeztu gaiek eta kantek gogorarazten digute Jesus Maria Leizaolak zioena XX. mendeko gertaeren kronika egite-rakoan eta hauen oihartzuna euskal poesian, nola azpimarratzen zuen bertsolarien gertakizunekiko atxikimendua, historia hurbil eta urrunarekiko lotura, ikuspegi zorrotza, hala nola zenbait kasutan ironia eta umorea. Hona espreski hitzak:

⁴³ EUZKADI, 1915eko maiatzaren 12an.

⁴⁴ Jakes Larrondo (ed.), *Etxahun-Iruri khantan*. Pau, IPA, 1977, 94-96.

⁴⁵ Guy Lalanne et Jacques Ospital, 1936-1945. Ascaïn, Ciboure, Saint-Jean-de-Luz, Urrugne. Témoins d'une époque. Kakintza/Clermont-Ferrand, 2010.

⁴⁶ Txomin Artola et al., *Itsas kantuak. Chants de marins*. Elkar 2010.

Lo más importante, acaso, a deducir del presente estudio es que los vascos, aun en sus capas populares, han gustado de apreciar en su más alta importancia los acontecimientos históricos; no se han limitado a considerar los hechos cotidianos que han suscitado una emoción local más o menos pasajera. Cuando les ha tocado ser actores, en calidad de elementos de una gran masa, en una importante empresa, les ha interesado representarse ésta en su conjunto y en las cumbres mismas en que era dirigida. Por lo cual, al lado de las composiciones poéticas que han dedicado cada día a los episodios en que tomaban parte, han sabido reclamar la gran crónica que situara sus experiencias directas y personales en el cuadro universal del que eran tan sólo detalles particulares⁴⁷.

Baladen multzo zabalaren artean bada, beraz, sail bat itsasoarekin lotua dena batipat kontatzen diguna tragedien kronikak, gehienetan data zehatzak emanik, zein izan ziren itsasuntzi hondoratuak, hauen izenak eta zein itoriko pertsonaiak. Hogei bildu ahal izan ditugu gure ahalegin honetan, eta ez nintzateke harrituko bazterretan denboraz gehiago aurkitzea, euskal marinel eta arrantzaleak ekintza gizonak idazleak baino areago izan arren, estuak, handiak eta maiz tragikoak izan baitzituzten itsasoarekiko harremanak.

Kanta bildumatxoa, beraz, oroimen hori gal ez dadin asmoz duzu burutua.

⁴⁷ Jesús Mª Leizaola, *Acontecimientos del siglo XX y su influencia en la poesía vasca*. Ekin, Buenos Aires 1974, 93.

ITSASOKO TRAGEDIEN KANTA BILDUMA

Andante mosso
LA NUERA

7. Al.daztofe - an nen.go.an.e - an if - a go.ru - e -
tan, e - tof.i dat.an ef - oi zaf - a grau.e - tan
1.
2.
grau.e - tan. Ef - oi zaf - a zer da - ka - zu

EL CUERVO
al.bis.te? A - la marke - a gal.du da - la

LA NUERA
di.no - e Galdunazba - da - a - la ba so - ri⁽¹⁾ ba - ge - a.

X. Romances y Cuentos

Antxenebas - an o - ge - ta bat len - gu - su ta ne.be - a,
a - rek bai - no be - af - a - go - a ai - ta neu - re - a.
A - rek guzti - ak bai - no az - kafi - a - go jau.be - a.

LA SUEGRA
Zer di - non - a, ur - dan - ga lo - tsa ba - ge - a?
az - kan - en - go e - san don - a yau.be - a? E - san be - ban - an
len - engo fa - tik yau.be - a, i - zan ko ban - an

LA NUERA
al daztofe - an par - te - a. Nik neu - re - a dot
goi - and a - go - an ka - xe - a, ta - pez ta - pe - rai - no di - rus
1.
2.
be - te - a be - te - a. I - mi - ne - a - gaz
ne - ban ur - e gof - i - a, a - ne - ge - a - gaz ne - ban ur - e
zu - ri - a. Mi - la du - kat ne - ban i - sil -
pol - tse - a ja be - re ba - zan a - la ba on bat en

do-te-al Al.daz.to-re-ak a-te-ak dit-ux

le-tu-ez, ango pla-ter pi-txe-ru-ak zi-da-rez.º

Yo-an al-a e-gon ein-got, a-ma neu-re-a?

LA SUEGRA

Yo-an, yo-an, neu-re a-la-ba mai-te-a.

LA NUERA

Aurtxo txi-kin-ak sa-be-le-an deust os-ti-ko,

Yaun ze-ru-ko-ak al dauseme-a sor-tu-ko.

LA SUEGRA

Nai dan se-me nai dan a-la-ba, al.daz.to-re-an

1. par-te-a i-zan-go don-a. 2. go don-a.

I

ALDAZTORREA⁴⁸

[Erraina] Aldaztorrean nengoanean irra⁴⁹ goruetan

Etorri jatan erroi zarra grauetan, grauetan.

– Erroi zarra, zer dakarzu albiste?

[Belea] – Ala marketa galdu dala dinoe.

⁴⁸ R. M. Azkue, *Cancionero popular vasco.*, Bilbao, 1923. 2. ed. 1968, T. II, 932.

⁴⁹ Irri, hots onomatopeikoa, *irri goruetan* «hilando».

[Erraina] – Galdu naz, bada, alaba ditxa bagea.
 Antxe nebazan ogeta bat lengusu ta nebea.
 Arek baino bearrago aita neurea,
 Arek guztiak baino azkarriago jaubea.
 [Amaginarreba] – Zer dinona, puerka lotsa bagea?
 Azkanengo esan dona jaubea?
 Esan baebanan lenengotatik jaubea,
 Izango ebanan Aldaztorrean partea.
 [Erraina] – Nik neurea dot goian dagoan kaxea,
 Tapez taperaino diruz betea.
 Imineagaz neban urre gorria,
 Anegeagaz neban urre zuria.
 Mila dukat neban isil poltsea,
 A bere bazan alaba on baten dotea!
 Aldaztorreak atek dituz letuez,
 Ango plater-pitxerrak zidarrez.
 – Joan ala egon eingot, ama neurea?
 [Amaginarreba] – Joan! joan, neure alaba maitea!
 [Erraina] – Aurtxo txikinak deust ostiko,
 Jaun zerukoak aldau semea sortuko.
 [Amaginarreba] – Nai dan semea, nai dan alaba,
 Aldaztorrean partea izango dona.

II

ZARRANTZAKO PENAK⁵⁰

1. Hainitzen ahotikan bai diat aditu,
 Denborak lehendanik direla ematu,
 Mainak aurthen gurekin izatu baitire,
 Mintzatu beharko ziteian bertzela ere.

⁵⁰ Patri Urkizu, *Berto zahar eta berri zenbaiten bilduma* (1798). Durangoko udala 1987, 102-105.
 Música B. Metrika: 13 AAAA.

2. Noiz ere baitzituen hamasei otsailak,
Eman izan gintuan hiritikan belak.
Ilhabete hunek gintuan fagoratu,
Ordainez martxoak xoil kruelki tratatu.
3. Martxoak hirurean hasi alta⁵¹ urtzen,
Itsasoa zuan haizez osoki armatzen,
Ez huan ordutikan hilaren finaraino,
Izatu pausurik guretzat egundaino.
4. Zenbat belatxo hartze, zenbat trebes jartze,
Papaioa⁵² nausi eta gabiatik galtze,
Hamahiruraino gintian frogatu,
Momentu tristerikan han artean pasatu.
5. Hamalaurean huen haizea hain handi,
Halaber itsasoa hanbat izigarri,
Non baikinduan jarri biharamun artian,
Su eta khepean hekin burua etsian.
6. San Josephen bezpera hire egun tristea,
Orduko itsasoaren gauzaren dorphea,
Espantitzeko zuen nola gure untzia,
Etzen erdiratu egun hartan guzia.
7. Lema bastoina zuan egun hartan hautsi,
Bai eta papaioa ezin hartuz utzi,
Bai gehiago dena lemako burdina,
Hautsia aurkhitu, han zuan bada mina.
8. Hirur palenkuz⁵³ gindian lema trunkatu,
Eta sahetsetarik palenkinez⁵⁴ hartu,

⁵¹ *Alta*, ordea.

⁵² *Papaio*, *papahigo*, Guillén y Tatoren arabera horrela deitzen zaio lau puntako belari, bai karratu bai trapezoidalari. (Migel Laburu, *Itsas dokumentu zaharretan erabilitako hitzak jasotzen dituen hiztegi laburra*. Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia, 1992, 86).

⁵³ *Palenku*, palanka.

⁵⁴ Palenkin, sokaburu (cabo) edo aparejua belak jasotzeko balio duena.

Lema bastoina ere fite zuan moldatu
Eta delienki bere tokian sarthu.

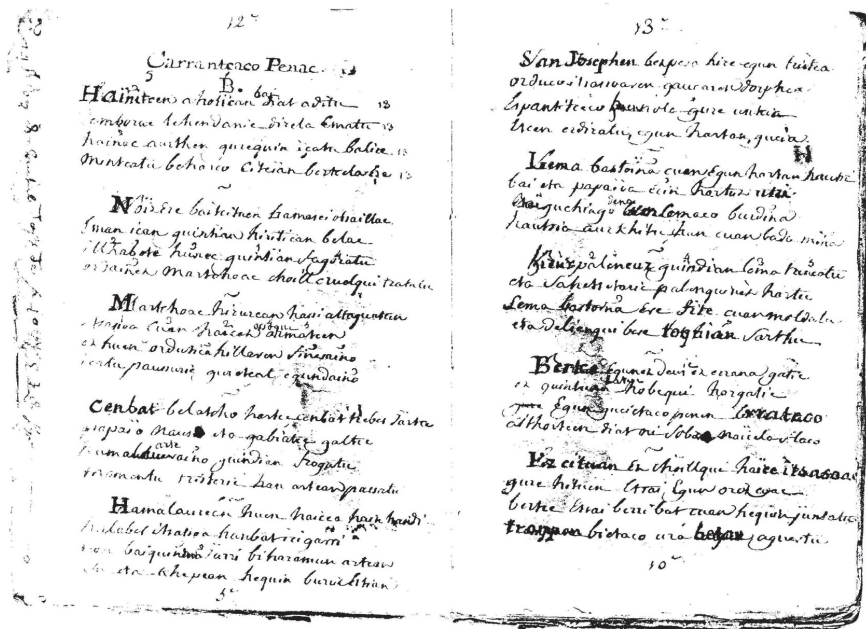
9. Bertze egunez deus ere erranagatik,
Ezkintuan batere hobeki horgatik,
Gure egun guzietako penen errateko,
Aithortzen diat ni sobra naizela flako.
10. Ez zituan ez xoilki haize itsasoak,
Gure hituan etsai egun orozkoak,
Bertze etsai berri bat zuan hekin juntatu,
Tronpan bietako ura belan agertu.
11. Ordu hartan nituen bertzeak ahantzi,
Kontsulta egiterat goiti iganarazi,
Ur hura nondikan heldu othe zen jakiteko,
Eta gero zenbait entsaiu egiteko.
12. Hainitz luzatu gabe bazuan berria,
Brankaren azpitikan zela ithurria,
Halaber orain bazela aborreko⁵⁵ aldean,
Istripak utzia beso bat hartzean.
13. Ordu hartan ziteian bai deliberatu,
Purrina⁵⁶ ematerat laster entsaiatu,
Brankaren ezpartza⁵⁷ nola ur handian baitzen,
Alferrik zituan hartako pulunpatzen.
14. Oh! Bada zuk dakizu, Jauna, o handia,
Ordu hartako gure bihotzen berria,
Fagoratu gintuzun, jauna, zure graziez,
Eskerrak merezi dituzu bethi ordainez.

⁵⁵ *Aborra*, Brankara begira ezker-aldea.

⁵⁶ *Purriña*, alkitrana.

⁵⁷ *Ezpartza*, espartzu.

15. Aphirilak zituen justu hemeretzi,
Noiz ere baikinduen zundaz ardietsi,
Bazko egun handian ginduen atheratu,
Biaramunean Plazentzan⁵⁸ barnan sarthu.
16. Fofertsu⁵⁹ behar diat hemen bai aiphatu,
Zenbat untzi gaxo hura zen tormentatu.
Jakin ezak Zarrantza dela haren izena
Jaungoikoak bethi demola⁶⁰ fortuna ona.

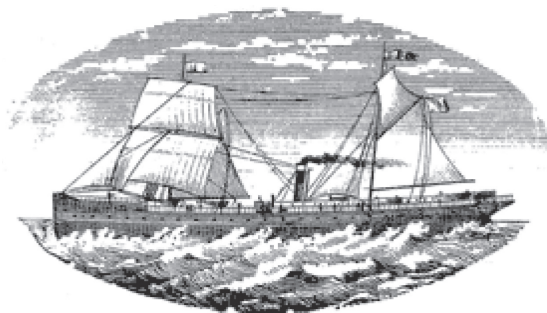
⁵⁸ Placencia, - Plentziaren izen zaharra, Ternuako portua.

⁵⁹ Il faut faire ça > fofertsu, asuntua, afera.

⁶⁰ Demola, adizkera trinko zaharra, eman diezaiola.

IV

LÉOPOLDINA-ROSAREN PULUNPA⁶² (1842)

Léopoldina-Rosa itsasuntzia

1. Mila zortzi ehun eta berrogoi eta bigarrena,
Uztail⁶³ hilabetearen hamaseigarren eguna,
Kantu berri xarmagarri hauk eman izan nituiena,
Suiet bat errekontraturik zitakeien ederrena.
2. Sujet bat ederra zela guzia da egia,
Imposible litzateke horren disimulatzia.
Malur horrek harrituren tu España eta Frantzia,
Horren bertze pasaierekin galdu izan den untzia.
3. Han⁶⁴ ziren pena handiak erresusarik gabiak,
Herioa⁶⁵ ikhusten eta ihesi ezingiak.
Han baziren gure jendiak, ahaidiak⁶⁶, adiskidiak:
Miserabliak itho dira, heiek egin dituzte Indiak.

⁶² Francisque Michel, *Le Pays Basque*, ... F. Didot, Paris, 1857, 348-352. Metrika: 15 AAAA; Elaudi taldearen *Denborarena* diskan ageri da zati bat 16. lumeroan.

⁶³ B deituko dugun 1894ko bertsioan, *uztailaren*...

⁶⁴ *Hauk* (B).

⁶⁵ *Heriotzea* (B).

⁶⁶ *Aideak* (B).

4. Untzi hartan haste hastetik, Baionatik pharthitzetik
Zer nahi sofritu dute pena guzien parthetik;
Urrun bethi plazerretik Monte-Bideorat heltzetik,
Nigar eta heiagoraz phartitu dira mundutik.
5. Senharra eta emazia bere hurrekilan
Gerlan aritu izan dire heriorekilan⁶⁷;
Azkenian itho dira oro elgarrekilan,
Itsasoaren kolerak jua ditu berekilan.
6. Suetik aski badugu gure baithan sartzeko,
Arima gaixo horien zerurat gomendatzeko.
Zer malurra horien dako, exenplu bat guretako,
Bihotzean sar balakigu, maiz Jainkoaz orhoitzeko.
7. Ikhusi ginituian Monte-Bideoko leihorak
Han ziren mundu huntako plazer guzien ondarrak:
Hantik goiti deihadarrak, nigarrak eta marraskak⁶⁸,
Mila fritz⁶⁹ egin zituen itsasoaren indarrak.
8. Deusik ez da gizona ez gizonaren jakina,
Guziak garhaitzen ditu Jainko jaunaren dohainak:
Han itho dira gizonak igerika zakitenak;
Bertze batzu eskapatu batere ez zakitenak.
9. Kapitainaz kestione mintzo dira jendiak;
Nik ez dezaket juja zoinek dioten egia.
Ez da remediorik engoitik hek juanak dira.
Afera⁷⁰ hortan auzitarat nihor ez daite abia.
10. Untzi haren kapitaina zen gizon jakina,
Ez zen kargu hartarako izan ez balitz entzuna;
Hura ere gu bezala hiltzera mundura jina,
Han itho diren guzientzat hura izan azken orena.

⁶⁷ *Herioarekilan* (B).

⁶⁸ *Malurrak* (B).

⁶⁹ *Frisa*, okzitanieraz *Puska* (B).

⁷⁰ *Afera* (B).

11. Mundu huntan laur kantoin bazter guzietan,
Berri hau hedaturen da, ez da dudarikan;
Arribatzen denian heskualdun herrietan,
Aita amak urthuren dira nigarrez xagrinetan.
12. Berrehun eta hogoi eta hamabi presuna
Mement batez funditu dira, oi zer bihotz mina!
Zerurat egiten zituzten marraska, oi hu saminak⁷¹,
Othoizten zituztelarik Jainkoa eta Birjina.
13. Untzi hartako presuna gaixuen gidaria
Badakit nungo seme zen pasaierketaria.
Ofizio miserabilia zuien, ene idurian:
Bere pasaier guziekin zeruan dago agian.
14. Urrikaltzeko dira pasaierketariak:
Heldu zaizten urthiak baino jua direnak hobiak.
Letra letraren gainian igorri behar dira,
Frantzian lurrik duiena ez dadin hunat abia
15. Frantziatik jin ginen zer nahi den gostarik,
Ginituuen erresursa guzia xahuturik:
Monte-Bideon gira orai xagrinez⁷² aberasturik,
Eskual herriaz oroitzean nigarretan urturik⁷³.
16. Hamaseigarren bertsu huntan orai nuha sartzera,
Suieta frango banuke, bainan presatzen naiz finitzera.
Monte-Bideorat jin nintzan kantu hauien moldatzera,
Oxala jua banindadi Baionarat kantatzera!

⁷¹ *Marraska, oi hu saminak*, kanta tragikoetan ohiko estilemak.

⁷² *Xagrinez* (B).

⁷³ Hamabosgarren bertsoa azken bertsoleerroa Michelek jaso zuen bertsoan falta da, eta hona nola 37 urte geroago Goitiñok argitaratu bertsoari esker kanta osatu ahal izan den. Bestalde, argi eta garbi dago, beraz, koplaria emigrazioaren kontrako ageri zaigula.

Eskual Herria

Berriketari Eskualduna agertzen dena Larumbate guziez.

L.B. 2a—Nº 48.	LOS ANGELES, CALIF., MARTAILAREN 28a 1894a.	PREZIOA: 5 SOS.	
Eskual-Herria. The only Basque Newspaper in North America, published in Los Angeles, California, every Saturday. J. P. Coytine, Editor, 230 New High Street. Entered at the Post Office at Los Angeles, Calif., as second class matter, October 10, 1893. Eskual-Herria. Le seul journal basque publié dans l'Amérique Septentrionale, paraissant à Los Angeles, Californie, le samedi de chaque semaine. J. P. Coytine, Rédacteur, 230 New High Street. Eskual-Herria. El único periódico vasco publicado en la América del Norte. Aparece en Los Angeles, California, el sábado de cada semana. J. P. Coytine, Director, 230 Calle New High. Eskual-Herria. Einmal wöchentlich erscheinende Zeitung für die Amerikaner in Los Angeles, Calif. J. P. Coytine, Editor, 230 N. New High St. Eskual-Herria. Einmal wöchentlich erscheinende Zeitung für die Amerikaner in Los Angeles, Calif. J. P. Coytine, Editor, 230 N. New High St. Eskual-Herria. Einmal wöchentlich erscheinende Zeitung für die Amerikaner in Los Angeles, Calif. J. P. Coytine, Editor, 230 N. New High St.	GOAZIN AMERIKETARA ! (HAN LEIKER EUTHERA.) 1. Mita zortzi ehun eta berrogei eta bigarrena. Untziaren hilabetearen hasiaseigueren eguna; Kantu berri charmagari hauek eman nituna, Sietet bai errekontatutik siltatzen adierena. 2. Sietet bai ederra zela gundia agia. Inposible izateko horren disimulatua. Mair berrek harriztuak Espafia eta Frantzia, Horrenbetea pasayerekin galdia landen untia. 3. Hauk siren pena handiak erresaurik gabek, Heriotza ikhuten eta hiet egin gald; Han baziren gure yendiak aideak eta adakideak, Miserabjak itolira ayek egin dituten indiak. 4. Untzi artan haste hastik Bayonetik partitetik, Zer nahi sufizitu dute guren partetik, Urten beti paktatutik Montevideotatik etetik Neger eta egurren partetik dire munitetik. 5. Senarra eta emaztea bere haurrakilan, Gurelan aita eta eme dire herakidilan, Akaskeen ito dira oro elkarretilan, Hitsuaren koretan yauditilo herakilan. 6. Sietetik aski baldugu gure herakidilek, Arima galdio horien zeratut gonsidatutak, Zer mulara heriotzako etimotip bat gureatiko, Hutsen ar baldugu miti yaukoko orotatiko. 7. Hikiu gitiuntzen Montevideotako leorak, Hantzen mundu untako plaser guren ondarrak, Handik giti desadarak nigarrak eta mularrak, Mita puka egia tuitzen ithearen hiodarrak. 8. Dutek eta gitiunen yakina, Gurek gurelata diti yauko yannaren doinak, An hito dira gitiunik bigirik zaketak, Bettez batutak eskapata batere etzakintak. 9. Kapitenez kudeatzen mitino yendia, Nik erresenditirik engotitok ari jaunak dira, Afere ortan sietituen nior etako pbia. 10. Untziaren kapitana zen gizon yakina, Eren kargu harturako izan erpaltu mitina, Ora here gi betala etiera mautidura ageri, An hito diran gitiuntzat ure izan asken heguna. 11. Munda hutsan laur kantoi baxter gitiuntan, Berri hau hedatutenda etia dularikan, Arribatzen denian Eskual Herrian, Aita amak urrutidire nigar chagintetan. 12. Berreen eta heget eta hanabi persona, Memento batere futilite dira azer bida mina, Zerura egiten siltutuen marroka ayu samina, Oitotien zitutetarik Yaukino eta Biryta. 13. Untzi artako presana galdioan gilaria, Badakit nongo sosen sen pasetektaria, Ofitio miserabla zen sen biduridan, Bere pasayere gitiuntik zeratan dago egian. 14. Urrikalako dira pasayere ketarik, Itolte sieten untak baina yaudituenak hobak, Letra letarren gaitzen igorri beadiria, Frantziar lurrik duena etaditio unt abia. 15. Frantziatik yin gitiun zer nai den gutarik, Gitiuntzen erresena gitiuk chauturik, Montevideon gira erai chagintzen aberaturik, Eskual Herrian orotatzen nigarratzen urturik. 16. Amsei garren beren erai mita natara, Sietet fanko bantuko balaun paktien mita finitara, Montevideotat yin mitino: Kantu lauen moldatara, Ojala juan bannodit Bayonara kantatara.	ARTZAINAK. Alfer omena dute artzain gitiuntak; Parkatutako duntak Californiakok, Hekino bides giti hartzen Lapur-tarek, Asmu bera balute Eskualdun gitiuntak, Herriat den ez denak, herria huts-turak; Aski alferfa bada, gorioko baderen, Bere etesia dute neguko otsoak, Hotsa berrak gure, zabalak, ahoak, Ardi zembait sirtitila yaten kole-riak, Balaun balaita hobek zaitako oti-kiak; Arrano erreges yantzen da mendit-ik, Haragi: belek neustu ordutik. Artzainek badute lan biddotak sor-tzen, Nola negus bada bere hortitotzen; Balaun ere badute denbora udako, Ezituztuen yantek beiti heri-tako, Huna zer zuten baki negaraz aithor-tu, Artzainok usterat saianen lerratu. "Ere antzoki gureak behar ditiu etia; Beire erotatzen ehun eta zortzi; Hora gaitza sarri ez dute ikhuten; Kukurak gitiengo eme ez ditiuten." "Itzalean arlura, bazez ferekan, Borte lo eginitak negu sorropil pait-ikotak; Hita naramokan nihongo aienik, Eadit Napoleonak holako egunik." "Uhinatzen pilitan, harroka giti-ntetik, Berra ematen giten, ederen aile-tik; Begietan gitiun Lapurdik gitiun, Lirho landa iduri itaseko garbia." "Sehra fresko zaezen neguko bai-za, Erenk zen bertse alde urrats egite, Ikhus eko beletan, ohun hara-zen-tan, Espafiako herri yantziatik balot-zen." "Oharzutak etizen oro bai chit-ten; Gure itzaintirik siltutien harro-tze; Menta zen chitotak; mendit-ik mendit, Egortzen siren kantak legu ba-harritat." "Talos eta gasea, marrazuko gitiak, Sendatzen dituztenak sabeloko bakiak, Etchala alhasan etierek eskatzen; Denek baina hobek indar sirtatzen." "Iturri edertean, ur garbi elar, Et baitu buru mitik ematen nehoi." ARTZAINAK. Alfer omena dute artzain gitiuntak; Parkatutako duntak Californiakok, Hekino bides giti hartzen Lapur-tarek, Asmu bera balute Eskualdun gitiuntak, Herriat den ez denak, herria huts-turak; Aski alferfa bada, gorioko baderen, Bere etesia dute neguko otsoak, Hotsa berrak gure, zabalak, ahoak, Ardi zembait sirtitila yaten kole-riak, Balaun balaita hobek zaitako oti-kiak; Arrano erreges yantzen da mendit-ik, Haragi: belek neustu ordutik. Artzainek badute lan biddotak sor-tzen, Nola negus bada bere hortitotzen; Balaun ere badute denbora udako, Ezituztuen yantek beiti heri-tako, Huna zer zuten baki negaraz aithor-tu, Artzainok usterat saianen lerratu. "Ere antzoki gureak behar ditiu etia; Beire erotatzen ehun eta zortzi; Hora gaitza sarri ez dute ikhuten; Kukurak gitiengo eme ez ditiuten." "Itzalean arlura, bazez ferekan, Borte lo eginitak negu sorropil pait-ikotak; Hita naramokan nihongo aienik, Eadit Napoleonak holako egunik." "Uhinatzen pilitan, harroka giti-ntetik, Berra ematen giten, ederen aile-tik; Begietan gitiun Lapurdik gitiun, Lirho landa iduri itaseko garbia." "Sehra fresko zaezen neguko bai-za, Erenk zen bertse alde urrats egite, Ikhus eko beletan, ohun hara-zen-tan, Espafiako herri yantziatik balot-zen." "Oharzutak etizen oro bai chit-ten; Gure itzaintirik siltutien harro-tze; Menta zen chitotak; mendit-ik mendit, Egortzen siren kantak legu ba-harritat." "Talos eta gasea, marrazuko gitiak, Sendatzen dituztenak sabeloko bakiak, Etchala alhasan etierek eskatzen; Denek baina hobek indar sirtatzen." "Iturri edertean, ur garbi elar, Et baitu buru mitik ematen nehoi."	Eskual-Herriko Berriak. Aditokido batetik igorri gaitu letza oler hau untziaren San agia: M. Carnot-en erhortzeaz. Egun zortzi izan da enterramen-ta miragorri hori. Eren ditek-mundik ez dute egundako naua-tu abarkia horren partetik. Zer kontatzenak algaratutako berre-petagarri, seme-alaba nigarratzen zaudu u bentat, ikhuten oler-otzaz gorputa biltzen ingurur-tan, Frantzia gitiutik, Europako erresena gitiuntatik yinikoko biltzar, igorriak izan diren dola-monetak: khosna eta letza elingo hungierarik! "Eskual-Herriak, beiti beiti, at-ohitki du bere orotak, agendira miragorri bostan. Erit, khutit dire, eta ogi esagutak ero izan, siren artan, ikhutenak, Hendaia-ko eta Abaparruko biren itezak, Lafont eta Harriagaz deputatuk ofitio dituzten khosna ederrak. Dutek gale da, baina gure es-kuntzetatik igorritako bertse hai-nitz khosna; balaun etin denak itezaldit, botan geditzen gira." Bostalde, aboretza eta hitte zigarrak berren ohoretan, yandak egiten izan dira, Balaunko yauk Aphorizkaren monn, hilen ohar-itak elin gitehietan. Biktariaren, beiti orotak ere, bor han, tola en baldi, eta oler bertse gitehietat dundak. Espe-rantzaz dugu egun daitelako hon aldia; eta Eskual-Herri gitiun, Frantziako bertse lokietak beiti, arnau et; gitiuk nahiko dutela ohiotzi egun munduan izan den gi-son, errepetagarri, oheragarri-az fagoretan dundatzen. Yuduen, Protestanten elizetan, biktariak, ohiotzi berak, gald berak egitak izan dira khosn hau disarokat. Eta seronemia biktari gori hotan, denak galditzi dute izan gitiuntik, seruitak debai-ak, ez biktariak. Frantziaruntat, baina noraino hain gurrakitafutia izan den Errepublikako Presid-entaren familiaren fagoretan. Eskualdunen Etchea. 208 5th karrkia, San Francisco. Angel Arribas, Numa. Sekuntzuen biktaria—Ehe ederra. Ohiotzi frantzesen on-dun. —PREZIO TITPIAK—

RED STAR LINE
(Ezer Gurea)

New York-etik Auvers erai yohan diren lapurak, Alferatzen New York-etik as-teazken guziez.

Agente naua: Los Angeles-etan,
J. P. Coytine,
230 New High karrkia.

COMPAGNIE GENERALE TRANSATLANTIQUE.

New York-etik Havre-rat yohan diren lapurak, Alferatzen New York-etik as-teazken guziez.

Agente Naua: Los Angeles-etan,
J. P. Coytine,
230 New High karrkia.

Compagnie Bordelaise.

New York-etik Bordalen yohan diren lapurak.

Agente naua: Californian,
J. P. Coytine,
230 New High karrkia,
Los Angeles, Cal.

California-ko Eskual Herria, 1894-VII-28

V

MARI⁷⁴

1. Aspaldi ontan egun eta gau zitzaidan biotza ari,
kanta nezala nola bizita eta il izan zan Mari,
egiyaz gizontasunak asko zor diyolako berari,
lan au bearra dala sinistu eta asten naiz kantari.
2. Itsaso zabal urdin ederra, goia dezula musutzen,
umil ikusten zaitugu iñoiz bañan gaituzu izutzen.
Zergatik zera berdeturikan denakin burruka jartzen?
Ez dakigu guk zerengatikan zeran orrela zakartzen.
3. Nork esan eder zauden denboran, jarririk zuri begira,
golpez artuko dezula gero ikusten zaizun mugira?
Arraiketari txalupak ezin jira dirala errira,
zuk jo ta mila puska egiten frankotan ikusten dira.
4. Puskak jostailu gisan botaka dabiltzanean aidean,
gizon tristeak azaltzen dira, puskeriyaren gainean.
Bainan, o!, gero zer pasatzen da? Zer gertatutzen zaie an?
Aundiyagoko golpeak jo ta gordetzen ditu urpean.
5. Begira zagon orain portura ia zer dan an gertatzen
amak, emazte eta semeak denak an dira juntatzen;
eta galdutzen dabiltzanaren berririk bada etortzen,
biotzak penaz erdiraturik negarrez dirade jartzen.
6. O Mari leial, on biotz utsa, aien malkoak txukatzen
zenbait alditan saiatzen zinan gustoz zinala nekatzen;
aitu ordukoz txalupak nola zebiltzan kanpoan galtzen,
il edo bizi joanda zinduzen ango gizonak ekartzen.

⁷⁴ Ramón Artola, «Jose Maria Zubia, Mari zeritzon gizon onoretsuaren oroitzan kantatxoa», *Sa-gardoaren graziya II*, Ed. A. Zavala, Auspoa 2003, 97-99.

7. Zure biotza maiz azaltzen zan iruki arren gordean,
zenak bulkarik gorputza jarri eraitu zizun lanean;
non zan estura-aldi gogor bat eta beti zu zinan an,
anaia maite asko salbatu oi zinduben urganean.
8. Zebait onlako eginbide on gertatu oi zan zugandik,
beragatikan zure oroitzik ez da galdutzen gugandik
zu ito arren zuk salbatubak bizi dirade oraindik,
zere bizitza eman zenduben aurkezten mesede aundik.
9. Gisa onetan bizi zinala ailegatu zan eguna,
o zein tristeia, geroztik ongi denok gogoan deguna;
au zan txalupak galdu zirana, aizetsu oso iluna,
ango gizonak salbatzen zere biziya galdu zenduna.
10. Aiek azkentzen zeuden denboran ezin ibiliz igari,
azaldu ziran beren laguntzan beste txalupa aundi bi.
Zein zan aurretik ur mendi tontor aien gainetan giari?
Andik minutu gutxira beren azpiyan ito zan Mari.
11. Nora zijoan goi-biak joaz ur mendi aiek barrena?
Zer zan zeraman ibilbidea? Zer pentsamentu arrena?
Besterikan ez: penatuetaz kupiturikan barrena,
esturan ziran lekura bera, irixtekoa aurrena.
12. Itxaso golpe izugarri bat jaikirik beren gainera,
aurretik zana urez bete ta; joana izan zan gainbera;
eta ondotik zanak lagunak zitubelarik atera,
non zan geiago ikusi gabe itoa izan zan bera.
13. Bere anaiak salbatu naian galtzen dubenak biziya,
ordu beretik gaude daukala zeruba irabaziya;
onen erdiyan azalduko da omen ederrez jantziya,
gozatutzeko egin izandu zituben lanen sariya.

14. Lur ontan ere oroitza bada, ez da ontaz zer esanik,
bere itxura altxa zitzaion otailutxo bat eginik;
ontaz gain koroï berri bat kantuz uztaitzen diyot nik,
zeren koroitu gabe ez deiken utzi alako gizonik⁷⁵.

Donostiako moilean Mari-ren omenez eraikitako monumentua (1866)

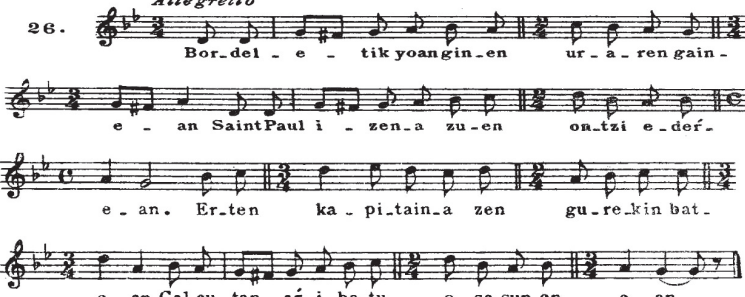
⁷⁵ Hona dioena Donostiako Portuan eraikitako eskulturaren testuak:

URRIKALDUAK SALBATU NAYAZ EMAN ZENDUBEN BIZIYA,
TA GAUR DAUKAZU, GOITALCHATUAZ OBIZ ITSASO AUNDIYA:
¡LO EGIN ZAZU BAGA ZOÑUAZ.... O GIZON MAITAGARRIYA!
ONRATURIKAN ZURE GLORIYAZ DONOSTI ETA KANTAUURIYA.

VI

SAINT-PAULGO GIZAJALEAK⁷⁶*Manamenduen airian*

Allegretto

26.

Bor-del - e - tik yoan gin-en ur - a - ren gain -

e - an Saint Paul i - zen-a zu-en or-tzi e-def-

e - an. Er-ten ka - pi-tain-a zen gu-re-kin bat -

e - an Calcu-tan ar-i-ba-tu o - sa-sun or - e - an.

1. Bordeletik joan ginen⁷⁷ uraren⁷⁸ gainean
Saint-Paul izena zuen untzi ederrean,
Heurtin⁷⁹ kapitaina zen gurekin batean,
Calcotan arribatu osasun onean.
2. Gure jaun kapitaina han zaugun eritu
Sukar batek baitzuen lanjeroski hartu,
Noiz ere baitzen aphur bat sendatu,
Marseillako alderat ginen abiatu.
3. Hazilaren hogoia partitu ginena,
Astizkena baitzuen egun hark izena,
Itsaso zabalean baikinuen lana,
Orduan hautsi zaukun untziaren lema.

⁷⁶ Kantu Berria, 1868. *Un horrible repas*. Bayonne, Imprimerie, E. Lasserre, Ru Orbe 20. BNF, Z Basque n° 905.

⁷⁷ Bordeletik joan ginen da Azkuek eman zion titulua. N° 621.

⁷⁸ Orijinalean oker: *lurraren gainean*.

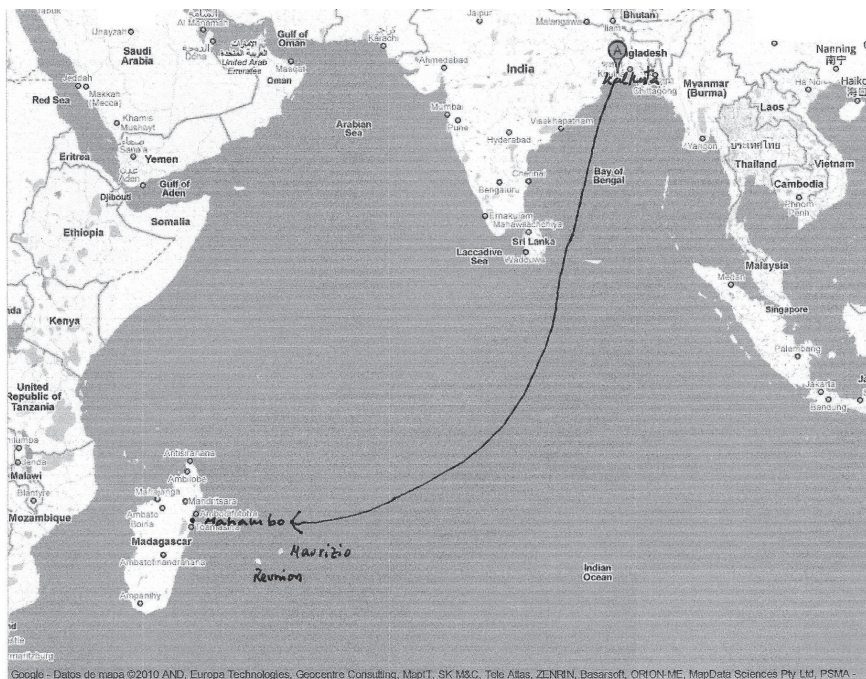
⁷⁹ Heurtin Azkueren bertsioan Erten bilakatu da.

4. Abendoaren seian kaloba trenkatu⁸⁰,
Eta untziaz laster bide makur hartu,
Ahal nola baitugu geroztik gidatu
Aitzeak ez baigaitu hainitzik lagundu.
5. Sekulan orhoitzeko Eguberri eguna
Hartan galdu ginuen gure etxe ona,
Ihurtziri, tenpesta, aize fanfarona,
Bela masta guziak hautsi daukiguna.
6. Laster eman ginuen hurerat xalanta⁸¹,
Eta ordu berean harekin kanota,
Uretarat jautsi ginen guziak saltoka,
Herioari buruz hartzera borroka.
7. Jan behar zen batailaz ginen okupatu,
Hamar kilo bizkotxa baikintuen hartu,
Baril tipi batean ura konserbatu,
Haiekin zortzi egun ditugu pasatu.
8. Orduan hil zitzaunkun libren kapitaina,
Ez baitzuen gutitu gure bihotz mina,
Othoizten zuelarik, oi Ama Birjina.
Haren gomendiorat utzi du krima.
9. Hamasei lagunetzat, oi zer errepaxa,
Lau pinta uretan kilo bat bizkotxa,
Bakar orrend<...> en ogitik bi matsa,
Ez zen hanitz a <ska>rtu ez gure gorputza.
10. Oro akabatuak ez jakin zer egin,
Zorte egin ginuen zoin behar ginen hil,
Hartarat erori zen Julien Girardin,
Bera presentatu zen bihotz onarekin.

⁸⁰ *Kaloba trenkatu*, lema hautsi.

⁸¹ *Xalanta* < chaland, fr. < khelandion gr., batela.

11. Odola baikinion orok hurrupatu,
Bai eta haragia parte gontsomitu
Oro jan gabetarik leihorra agertu,
Bathanboka lurrean dugu enterratu.
12. Eskerrak bihurtzen Birjina Maria,
Itsasoko izarra gure gidaria,
Gutaz othoiztu duzu seme jaun handia,
Ardietsi daukuzu miserikordia.
13. Goraki laudatzen dut zeru lurren Jauna,
Zeren gidatu nauen leihorra huna,
Zu gabe deus ez gira orok dakiguna,
Ori izan dezaket ene ama ona.
14. Galdatzera juan nintzan erriko etxera
Ene ama maitia nun bizi othe da,
Besoak zabaldurik jalkitzen zen bidera,
Berriz ez haut utziko itsasoz juaitera.
15. Zaharren abisuez ez dena behatzen,
Mundu huntan guti da uros atheratzen,
Exenplua ni baithan duzue ikhusten,
Egier ez behatuz nola galtzer naizen.
16. Errespeta ditzagun aita eta ama,
Haurrendago baitute amodioa ona,
Herrian xerkaturik bizitzeko lana,
Ahala bezenbat lagun zahartzetik barna.

Saint Paul itsasuntziak eginiko azken arruta

CANTU BERRIA

Manamenduen airean.— 1868

I.

Bordeletic yoan guinen, ~~haren~~ gainean
Saint-Paul icena çuen ungi ederrean
 Heurtin capitaina cen guretzin batean
 Calcotan arribatu osasun onean.

II.

Gure yaun capitaina han çaugun eritu
 Sucar batec baitçuen lanyerozki hartu,
 Noiz ere baicen aphurbat sendatu
 Marzellaico alderat guinen abiatu.

III.

Hacilaren hogoya partitu guinena
 Astiskena baiçuen egun harc icena
 Itxaso çabalean baikinuen lana
 Orduan hausi çaukun untciaren lema.

IV.

Abendoaren seian caloba trencatu
 Eta untciac laster bide makur hartu
 Ahal nola baitugu gueroztic guidatu
 Aitceac ez baigaitu hainitcic lagundu.

V.

Seculan orhoitceco Eguberri eguna
 Hartan galdu guinuen gure etche ona
 Ihurtciri tempesta aitce fanfarona
 Bela masto guciac hautci daukiguna.

VI.

Later eman guinuen hurerat chalanta
 Eta ordu berean harekin canota
 Ibetarat yauxi guinen guciac saltoka
 Herioari buruz lartcera borroca.

VII.

Yan behar cen bataillas guinen ocupatu
 Hamar kilo bizcocha baikintuen, hartu
 Baril ttipi batean ura conserbatu
 Heyekin çortci egun ditugu pasatu

VIII.

Orduan hil citçiçaukun libren capitaina
 Ez baitçuen gutitu gure bihotz mina
 Othoitzten çuelaric oi Ama Birgina.
 Haren gomendiorat uztci du arima.

— 8 —

IX.

Hamasei laginetzat, oi cer errepacha
Lau pinta urrea tan kilo bat bizkocha
Bakarorren az ben oguitic bi matsa
Etcen hanitz a...rtu ez gure gorputca.

X.

Oro akabatuac ez yakin cer eguin
Corte eguin c...uen coin behar guinen hil
Hartarat eroritecu Julien Girardin
Bera presentatute en bihotz onarekin.

XI.

Odola baikinon oroc hurrupatu
Bai eta haragia parte gonsomitu
Oro yan gabetarie leihorra agueritu
Bathamboca lurrean dugu enterratu.

XII.

Ezkerrac bihurtcen Birgina Maria
Itxasoco icarra gure guidaria
Gutaz othoiztu ducu Seme yaun handia
Ardiertxi daucuteu misericordia

XIII.

Goraki laudatcen dut ceru lurren Yauna
Ceren g...atu naren leihorra luma
Cugabe deuz ez guira oroc dakiguna
Orai ikus deçaket ene ama ona.

XIV.

Galdatcera yuan nintçan errico etchera
Ene ama maitea nun bitci othe da
Besoa çabalduric yalkitcen cen bidera
Berriz ez haut utzico itxasos yuaitera.

XV.

Çaharren abisuez ez dena behatcen
Mundu huntan guti da uroz athoratcen
Exemplua ni baithan duçue ikhusten
Eguier ez behatuz nola galtcer naitcen

XVI.

Errespeta ditçagun aita eta ama
Haurren dago baitute amodioa ona
Herrian çhercaturic bitciceco lana
Ahal becembat lagun çahartcetic barna.

FIN.

Bayonne, imprimerie E. LASSERRE, rue Orbe, 20.

Baionan E. Lasserre-ren moldiztegia inprimaturiko bertsoen faksimilea (1868)
BNF, Z basque, n° 905

VII

VILLE DU HAVRE-REN HONDORATZEA⁸²*Lau ponduko airia*

On—tzi bat gal—du zau—ku i—tsa—so

han—di—an, be—rre—hun pa—sa—jer

ju—an tzen bar—ni—an. He—ien go—ra ma—rras—

—kak han zi—ren or—du—ian, Jau—na—ri

ko—men—da—tuz az—ken o—re—ni—an.

1. Untzi bat galdu zauku itsaso handian,
Berrehun bat pasajers jua da barnian⁸³,
Heiagora⁸⁴, marraska bazen han ordian,
Jaunari gomendatuz azken orenian.
2. Frantzesaren untzia Montobidoetan,
Komersan zabilana zonbeit urthe huntan,

⁸² 1876. M Fiche BNF, YO-2. COMPLAINTÉ sur l'épouvantable naufrage de la «Ville du Havre»,
Le navire français percé par le navire anglais... 226 passagers ithoric...

⁸³ Donostia 1007, *baziren barnian*; Donostia 1008, *juan tzen barnian*.

⁸⁴ Donostia 1007, 1008: *Heien gora*.

Errekontru gaistua izan da heietan,
Erremarka bazuten hirur egun hartan.

3. Montobidoetarik lau egun orduko,
Abisa ukhan faltaz etziren galtzeko,
Odei bat jelgi zaie bistaren galtzeko,
Urak iretsi ditu argitu deneko.
4. Gerlako untzi handi angles batendako,
Malurra ukhan dute elgarren joiteko,
Azken oren tristia, haren emandako,
Othoitz egin dezagun gure arimendako.
5. Hirurehun pasajers, gehienak galdu,
Lauetan hogoietara bederatzi salbu,
Noiz eta direnien leihorrerat heldu,
Ama birjinak ditu bere haurrak bildu.
6. Untziko kapitaina oihuka hasi zen,
Jenden kontserbatzeko baxetak non ziren⁸⁵?
Hiruretarik biga hautsiak baitziren,
Ororen salbateko bat baizikan etzen⁸⁶.
7. Nigarrez juan dira othoitz egitera,
Ama zu heldu zira arimen bidera,
Harriturik jarri da itsasoa bera
Nolakoa izanen dea jainkuaren kolera.
8. Ameriketara zer da? Urhia metaka,
Irabaziak altxa khondiak egin eta
Beren ustez janak fortunaren xerkha,
Anhitzak han dabilta eske borthaz bortha!

⁸⁵ Donostia 1007, Jende hoikien salbatzeko batxerak bon ziren; Donostia 1008, Jende hoien salbatzeko baxetak non ziren.

⁸⁶ Donostia 1007; jende oikien dalbatzeko bat baizik han etzen; Donostia 1008, jende hoien salbatzeko batbaizik han etzen.

9. Sorthu orduko haurrak, oro Amerika,
Fin hunaren egiteko xedia gal eta
Aberasten balira zuzenaren kontra,
Anhitzak heldu dira bertzenaz har eta.
10. Frantziako haurretan badut konfidantza,
Ameriketara alde ez gitela mintza.
Hemen trabaila giten manera hon gisa,
Zuzenian behar da gozatu intresa.
11. Bakotzak bere lurra ez du behar utzi,
Bertzela izanen da etsaia nagusi,
Diela zenbeit urte baitugu ikhusi,
Gu Ameriketan, soldado ihesi!!
12. Hementik juaiten dira ontsa direlarik,
Aita-ama maitiak etxian utzirik,
Menturaz gehiago hetaz ez khasurik
Zahartzen direnian ez dute jaberik.

COMPLAINTE

Sur l'épouvantable naufrage de la « Ville du Havre »

Le navire français percé par le navire anglais
226 PASSAYERS ITHORIC

LAU PENDUCO AIRIA

1

Intei bat galdu çatiku itsasso handian
Berehun bat passayes yuan du barnian
Heyagora, marraska, baen han ordian ;
Yalunari gomendatas, asken orcanian.

2

Francessa cen untzia Montobidoetan,
Comersan çabilana, combeit urthe huntan ;
Errekontru gaistua içan da heyetan
Erromarka baçuten hirour egun hartan.

3

Montobidoetarie, lati egun orduco
Abisa ukhan faltaz etçiren galtceco
Odey bat yelgui çaye bistaren galtceco
Ourac iretci diti arguitu deneco

4

Guerlaco untci handi Anglez baten daco
Malurra ukhan dule elgarren yoiteco
Asken oren tristia, harec eman daco
Othoitz eguin deçagun, guc arimen daco

5

Hirour elun passayes, guehienac galdu
Lau etan hogoyeta bederatci salbu.
Noiz eta direnian leyhorrerat heldu
Ama birginac diti bere hatirrac bildu

6

Untceco capitaina oiçua hassi cen
Yenden conserhotceco bachetac non ciren ?
Hirour etarie biga hatueac batceiren
Ororen salbateco bat batceikan etcen

7

Nigarrez yuan dira otioitç eguitera
Ama çu heldu cira arimen bidera
Harrituric yarrida itsassoa bera
Nolakoa içanen den yankuaren colera

8

« Ameriketan cerda ? urhia metaka
« Irabaciac alicha khondia eguin eta
« Beren ustez yuonac fortunaren chercha
« Anhitçac han dabiltea eske bor'haz bortha ? »

9.

« Sorthu orduco hatirrac, oro Amerika,
« Fin honnaren eguitceco chedia gal eta
« Aberasten balira çucenaren cotra
« Anhitçac heldu dira bertceuae har eta »

10.

« Franciaco hatirretan badut confidantça
« Amerikaren alde ez gaitela mitçça.
« Hemen traba la quiten manera hon guisa
« Çucenian beharla goçatu intressa »

11.

Bakotçac here lurre ez du behar utci
Bertceola içanen da Eteçya naguci
Dici cembeit ourthe baitugu ikhuci
Gu Ameriketan, soldado ihessi !!!

12.

Hementic çuaften dira, ontça direlaric
Alta-ama matiac etchian utciric
Menturaz guechiago lotaz ez khassuric
Çahartcen direnian ez dule yaleric.

JEAN ETCHEPARE.

Ces deux chants plaintifs étant la propriété de Jean Etchepare, son contrefacteur sera poursuivi selon la rigueur des loies.

Imprimerie Nouvelle. — 7, place des Ecoles, à Pau.

Pariseko Liburutegi Nazionaleko bertso papera. (BNF, YO-2)

VIII

KARMENZITAREN ERRESKATEA⁸⁷

1. Kantatu nai det orain asiyo eder bat,
Emen pasatu dana gu danaren bistan,
Jakin nai badezute ote dan egiya,
Erozeini galdetu besterikan ez da.
2. Emengo denboralak, emengo itsasoak,
Borraska desegina eta aize fuerteak
Mundu guztiya zeukan ikaraturikan,
April onen amalaugarren egunean.
3. Iru barku ageri ziran emen Kontxan,
Bi ziran espainolak, bestia inglesa,
Mary Lawson zan au ta bestia Eulalia,
Irugarrena esana berriz Karmenzita.
4. Goizeko zazpiyetan goleta inglesa,
Amarrak faltatu ta jua zan ondarrera.
Tripulaziyoko bi gizon ito ziran,
Beste iru berriz larri ibilitu ziran.
5. Karabinero emengo ontziyan zегuen bat
Gizarajua ito zan bere eginearrean.
Jende guztiyen bistan, antxe mila puxka,
Ordu erdien batian egin zan ontziya.
6. Korbeta Eulaliako tripulaziyua
Karmenzitara pasa zan ura ikusita.
Zergatikan seguru kontatzen etzan an,
Eta ondarrera joan ote zan bildur zan.
7. Ikusi zan denboraz oien arrazoia,
Eta orri meriyo diyote biziya.

⁸⁷ KM, Kulturunea, 52649.

Bara ordu baterako asi zan ontziya
Faltatubaz amarrak juaten ondarrera.

8. Mundu guztiya zegon Karmenzitai beira,
Noiz eramango zuen uraren ondarrera,
Auxen dek, au pena! Auxen dek negarra!
Ogeien bat marinel itoko ote dira!
9. Ordu bat pasatzen zan, gero beste ordu bat,
Geruako ta gero txarrago itxasua,
Mundu guztiya zeguen penaz beterikan,
Peligruan gizonak ala ikusita!
10. Noizbait ere kayian seietakuartan
Amabi gizon prestu danak Debakuak
Artzen dute treintera beren kontukua,
Eta ateratzera preparatzen dira.
11. Artu zuten treintera aiek ROMANITA,
Eta bere patroia PEDRO KOROSTOLA,
Arrekin bederatzi bere marinelak,
Beste bostbat gainera agregatu ziran.
12. SANTIAGO KOROSTOLA, LORENZO LEKUONA,
JOSE MARIA EGIA TA TOMAS GALDONA,
ANGEL EMAZABEL, ALBERTO OZA eta
ISAAK BERASATEGI ta bi ESNAOLAK.
13. FRANTZISKO ANDONEGI, kapitan prestuba,
ta SALBADOR EGIA, onen marinela.
EUSTAKIO IBARGUREN, aure kapitana,
Eta EGAÑA anaiak, abek zumaitarrak.
14. Amabostak treineran presto sartzen dira,
Eta agudo kaietik ateratzen dira,
Mundu guztiya ayeri zeguen begira
Ta gutxi ero geiago, danok bildur ziran.

15. Bainan aiek agudo, marinel prestubak,
Naiz itxasua egon txarra ta aizetuba,
Agudo KARMENZITAN plantatu baitziran,
Peligruak, baliente, desafiyatubaz.
16. Ordu laurden bat baino lenago kayian,
Ogei gizon salbatu ta plantatu ziran,
Donostiako errian orlako asiyua
Inork aztuko eztu urte batzubetan.
17. Bien, mutilak, baliente, orla portatubaz,
beti izango zerazte kontsideratubak,
Et'inork premiyorik naiz zuberi ez eman,
Orrengatik, mutilak, ajolik ez izan.
18. Premiyorik onena da kontzientziya,
Beti kontentu da ondo egiten dubena,
Ta nere partetikan zuben alabantzan,
Orra zuben izenak moldezko letretan.

77 4 VERS ASIYO ONBATEN ALABANTSAN.

1
Cantatu nai det orain
asiyo eder bat
emen pasatudana
gu danaren vistan,
Jaquin nai badezute
otetan eguiya,
eroceni galdetu,
besterican ezda.

2
Emengo demboralac,
emengo itzasoac,
borrasca desaguiña
eta aise fuertec,
mundu gustiya seucan
icaraturican,
april onen amalau
garren egunean.

3
Iru barcu agueri
siran emen Conchan,
bi siran espanolac,
bestia inglesa,
Mary Lawson san au ta,
bestia Eulatia,
irugarrena esana,
berris Carmencita.

4
Goiseco saspietan,
goleta inglesa,
amarrac faltatu ta
juantsan ondarrera;
Tripulasyoco bi
guison itosiran
beste iru berris larri
ibilitusiran.

5
Carabinero emengo
onciyan segien bat
guisaraia itozan
Bere eguin bearrean.
Gende gustiyan bistan
anchen milla pusca
ordu erdi en batian
eguinan onciya.

6
Corbata Eulaia co
tripulaciya
Carmencitara pasa
san ura icusita,
sergatican seguru
contatsen ezan an,
eta ondarrera juango
otesan bildur zan.

(1) José eta Juan José.

(2) Quechemarin Industrialcua, Devacuac.

(3) San Luis Gonzagacua, Zumaytarra.

(4) José María ta Pedro Cayetano.

Donostiyan Aprillaren amazaspigarren egunean, milla ta zortzireun irarogueta amalauco urtean.
(Es propiedad.)

7
Iousisan demboras
oyen arrazoya,
eta orri meriyo
diyote bisia,
bara ordubateraco,
asisan ontziya
faltatubaz amarrac
juaten ondarrera.

8
Mundu gustiya segon
Carmencitai beira,
nois eramangosuben
urare ondarrera,
Auzendec, au pena,
jau zendec negarra!
oguein ebat mariñel
itoco otetira!

9
Ordubat pasatsensan,
guero beste ordubat,
guero ta guero
charrago itsua,
mundu gustiya segien,
penas beterican;
peligran guisonac
ala icusita!

10
Noisbat ere cayian,
seyetacuartan,
amabi guison prestu,
danac Devacuac,
arzendute treñera,
beren confucua
eta etoratsera
preparatzendira.

11
Artusuten treñera,
ayec ROMANTA
eta bere patroya,
PEDRO COROSTOLA,
arrequin bederatsi
bere mariñelac,
beste bostbat gahera
agregatu siran.

12
SANTIAGO COROSTOLA,
LORENZO LECUONA,
JOSÉ MARIA EGUIA,
ta TOMÁS GALDONA,
ANGEL EMAZABEL,
ALBERTO OZA, eta
ISAAC BERAATEGUI
ta bi ESNAOLAC. (1)

13
FRANCISCO ANDONEGUI
Capitan prestuba, (2)
ta SALVADOR EGUIA
onen mariñelac;
EUSTAQUIO IBARGUREN
aure capitana, (3)
eta EGAÑA anayac, (4)
abec Zumaytarra.

14
Amabostac treñeran
presto sartsendira,
eta agudo cayetic
eteratsendira.
Mundu gustiya ayegui,
zegien beguira,
ta guchi ero gueyago
danoc bildur ziran.

15
Bañan ayec agudo,
mariñel prestubac,
tais itsasua egon
charrá ta aisetuba,
agudo CARMENCITAN
plantatu baiciran,
peligrac, valiente,
desafiyatubaz

16
Ordulauden bat baño
lenago cayian,
oguei guison salvatu
ta plantatusiran,
Donostiaco erriyan
Orlaco asiya,
Inore astuco ezdu
Urté batsubetan.

17
Bien, mutillac, valiente,
Orla portatubaz
Beti san goseraste
Consideratubac,
Et inore premiayoric
Naiz suberi ezman,
Orrengatic, mutillac,
Ez ajoic izan.

18
Premiayoric onena
da conciençia
beti contenti da, ondo
eguiten duben;
Ta nere parletican
zuben alabantzian
orra suben isenac
moldezo letrean.

San Sebastian: Imp. de Juan Osés, plaza de la Constitución, 7.

Donostia, Juan Osés, 1874-IV-17

IX

JONAS ETA ANA⁸⁸

1. Itxas eskina bitan Jonas eta Ana
izan zan denbora bat bizitzen zirana;
arratsetan arturik txalupatxo bana,
itxasoan juntatzen ziran alkargana.
2. Gau ilunetan alkar bilatzeko giyak
zituzten txalupetan nork beren argiyak;
zeru alaia bazan, berriz, ilargiyak
zituben alkargana giyatutzen biyak.
3. Alkarren amoriyoz itxutubak oso,
egunak pasatutzen zituzten penoso;
arratsak, berriz, biyotz zeuzkatenak preso,
librean ipinirik, maitaro ta gozo.
4. Modu ontan zirala urte bat osoan,
eriotzak atzitu zituan lazoan;
bein egon ondorean izketa gozoan,
eskutatubak izan ziran itxasoan.
5. Denborak emanikan uste gabe mura,
txalupetara sartu zitzaioten ura;
irten bainan len biyak leku segurura,
alkarrekin itota joan ziran zerura.

⁸⁸ Ramon Artola, aip. lib., 72.

X

BERTSO BERRIAK MIKAELA ZARRANAK⁸⁹

1. Bertso berri batzuek ditut aterako
Apaiztegui jaunaren barku ontarako;
Zeren badaukazkigun motiborik asko,
Jendeak pasatu du miseria franko.
2. Kantatu naiagatik gogoan non dago
Atzo indar gitxi ta egun gitxiago.
Zutik ezin egonik jende asko dago,
Ezurrak jasotzeko nai ainbat lan dago.
3. Pasadizoak ongi deklaratzeko,
Abantea baneuka esplikatzeko,
Indarrak juan eta memoria flako,
Kartzelakoen gisa sufritu bearko.
4. Barkurako jendea biltzen duanean,
Agintzeak aundiak beren mingainean,
Indarrak ezin egin uraren gainean,
Jendea martxatu da miseria aundian.
5. Gizakumeak ere nai ainbat lanekin,
Galtzak ezin eduki gerrin uhalakin,
Jikara bana haba galleta urdinakin,
Nor egon bizirikan orien janakin?
6. Pasaian irten eta egun gutxin barrun,
Zorriak an zebiltzen ontzien ingurur,
Gutxienaz baginen bosteun bat lagun,
Orra zer gobernua *Apaiztegin* barkun.
7. Nafarrerria ere sartu zan barkura,
Orduan artu zuen jendeak tristura
Iru il ziran eta artu ta putzura,
Eriotza zor degu jaioak mundura.

⁸⁹ BNF, Z basque 27.

8. Iru lagun il ziran beste zazpi eri
Ave Maria bezela egia da ori.
Biotzetik eskatu Birjina Amari,
Erremedio oberik ez da emen agiri.
9. Kuartilu bana ardu zuten agindue,
Pozik erango gendun eman baligue,
Beren itzen erdirik kunplitu ez due,
Barku ontako jendea joan da saldue.
10. Emengo miseriak ongi agertzeko,
Eun ta larogei bertso ez lirake asko
Baina bastante dira entenditutzeko
Poliki asi ginan ilaren ontarako.
11. Bagendun txokolate, kafe ta azukrea,
Premian estaltzeko nezesidadea,
Egiten utzi nai ez, miseri tristea!
Lagun zaiguan arren Birjina maitea.
12. Kozineroa gendun ona ta leiala,
Bizirik egoteko bagendun bearra,
Berak jan ta eran egin, besteari farra,
Frantses bizargorri, dana gizatxarra.
13. Kozinero ori da txit gizon prestua,
Barku ontako jendeak dauka ezagutua,
Alarguna omen da edadez zartua,
Zazpi dozena ez da dana txalkortua.
14. Kozineroak badu bertso oien premia
Aspaldian ez dago gutxi merezia,
Pasajeroai burla nai duen guzia,
Baioneta dirudi dana puzunia.
15. Goizean gosaltzean sardin ustel zarra,
Biotza animatzeko ez da gauza txarra,
Barkuan sartutzean bagendun indarra,
Erdia balego orain ez litzake txarra.

16. Mikaela Zarranak kantuak paratu,
Barren ontako jendeak naute enkargatu,
Afizioa izan da nik ezin faltatu,
Orra amasei bertso nai duenak kantatu.

VERSO BERRIAC.		
1	6	12
Verso berri balsea Ditut ateraco. Apoitegui jaunoren Barre ontaraco: Ceren baduceazquigun Motivorico asco, Gendeac pasatu du Miseria franco.	Pasayan irten eta Egun guchi barrun Zorriac an cebiltzen Ontien ingurun: Guchienas baguithen Bostean bat lagun, Orra cer goberaun Apoiteguin bareun.	Cocineroa guendun Ona ta leyoa: Vielrie egoleco. Baguendun bearra: Berac jan ta eran eguin Besteeri farra: Frances biac gorria Dona guiza charra.
2	7	13
Cantata nayagatic Gogoa non dago Atzo indar guichi ta Egun guichiago: Zutic erit eonico Gende asco dago, Exurra jasotzeo Nay sinbat lau dago.	Nafarreria ero Sartagan harenra. Ordnan artu zuen Gendeac tristura: Ira iltziran eta Artu ta putzura. Eritza zur degu Jayaac mundura.	Cocineroa ori da Chit guison prenta, Barre ontaco gendeac Dauca ezagula: Aleguna omen da, Edreac sartus Zazpi docena ez da Dona chalcortus.
3	8	14
Pasailizac ongi Declaratutzeo Avantea haneua Explicatutzeo: Indarriac juan eta Memoria itaco, Carcelacoen guisa Sufritu bearco.	Ira lagua iltziran Beste zazpi eri. Ave Maria herela Eguia da ori: Biotzetic escatu Virgita Anari, Erremedio oherie Ez da emen agiuri.	Cocineroa bado Verso oyen premia Aspaldian ez dago Guchi merela: Pasageroal buria Nai duon guiza, Hayotela dirudi Dona pusunia.
4	9	15
Bareuraco gendea Biltzen ducuan Aguintzeac aduniac Beren mingahean. Indarrie ecit eguin Uraren gabeac Gendea marchatu da Miseri audian.	Cuartillo hana ardo Zuten agindue, Putic erango guendun Eman balique: Beren itzen erdiric Cuuplitu ez due Barre ontaco genden Joan da saldue.	Goicean gosaltzan Sardit usiel zarra, Biotza animatzeo Ez da gausa charra: Ihorcuag sartutzean Baguendun indarra, Brida balego orait Ez litzaque charra.
5	10	16
Guizicunese ere Nay sinbat lauequin Gallazac ecit eluqui Guerrii uhalaquin: Jicara bana haka Galleta urdinquin Nor egon vicirican Orien janaqui?	Emengo miseria Chueni agurizeo Eun ta laroquei verso Ez laroque o-co, Mahan basteuta dira Entelututzeo Poliqui asigundun Barre ontaraco.	Micela Zarrana Cantac paratu, Barre ontaco gendeac Nauca encargatu: Alficia izan da Nie ecit faltatu Orra amasei verso Nai dueneac cantatu.
	11	
	Hagurnlun chocolate Cafe ta azucera, Premia estaltzeo Necesidade: Eguithen utzi nay ez Miseri tristea! Lagun saiguun arren Virgita waita.	

XI

KANTABRIAKO KOSTA ONETAN⁹⁰
(1878-IV-20)

1. Kantabriako kosta onetan gertatu diran kasuak
esan didate ager ditezen ipinitzeko bertsuak;
alborotatu eta galerak eman ditu itxasuak,
ango marinel gizaraxuak etzeuden portunosuak.
2. Desgraziarik orrelakorik sekulan ez da aditu,
itxaso ori asarretuta neurrian ezin kabitu;
nere kristauak, aiziak eta urak indarrak baditu,
aplakatutzen dan arte bera inork ezin errenditu.
3. Desgrazia au gertatua da Espāniako partian,
esan diteke Donostiatik Santanderra bitartian
mila zortzireun irurogei ta emezortzigarren urtian;
baja aundia egina dago marinel oien artian.
4. Endemas ere Bizkaian dira, txit gaizki ibilituak,
Bermeon bertan larogei eta amabost beintzat ituak;
arrantzaleak famili asko mantentzen berak oituak,
konsideratu orain zer moduz dauden oiek geldituak.
5. Ito ainbeste itxasuan da gertatu dirade gaizki,
animak ere peligro aundin izango ziraden noski;
ala iduritzen, eta juzgatzen Jainkuak danak dakizki,
familiara pesalunbreak, or modu askok dakarzuki.
6. Berrogei eta zazpi galduak Elantxobeko erritik,
ogei ta amabost Colindrestikan, amabost Santanderratik;
esan dedana, Kantabriako arrantzialien artetik
bestera joana badago franko aurten mundu onetatik.

⁹⁰ Antonio Zavala, aip. lib., 1978, 75-85.

7. Kosta onetan erri danetan izan dira seinaliak,
batzuek ito, besteak penaz bajatu arrantzaliak;
lana egin da gainerakuan dibersiyuan zaliak,
tristetu eta lutoz betiak, ezagun dute kaliak.
8. Lekeition da naiz Ondarruan, Motrikon da Donostian,
Alkortan ere aita-semiak, marinelik dan guztian;
gizarajuak txaluparekin olatuaren azpian,
konsideratu galerna orrek zenbat pena dakartzkian.
9. Ai, itxasora ez dadukagu edozein moduz juaterik,
an dabiltzanak jeneralian daude peligroz beterik;
egiten badu emen edo an modu ortako kalterik,
ez dauka inork alkateakin justizia egiterik.
10. Orain amabi urte omen zun piska bat alborotua,
ez jakin orain urrena berriz noizko daukan gorrotua;
ordu batian umil badago besterako asarretua,
izanagati estudiantua argan ezin fiatua.
11. Orain irureun urte omen zan gertaera au lenago,
bitarte ontan zenbait otz bero naski izandua dago;
ikusi zuanik gaur bizi danik munduan inor ez dago,
banan paperan ipini zuten, neroni leitua nago.
12. Marinel asko ito omen zan, besteak bildur da larri,
arrisko ortan berriz geiago ez omen zuten nai jarri;
gero arrairik ateratzen ez, kalean kosetxak urri,
Galiziatik arrantzaliak berriak ziran etorri.
13. Esplikatu det al dan moduan marinel oien bizitzan,
len eta gero galdu-gordean zer estadutan dabiltzan;
munduan danok bajuagua anparatuaz gabiltzan,
beste modutan egokiago ala baino ezin izan.
14. Famili asko bajatu dira marinel jende orrenak,
ume txikiak eta andreak gizona galdu zaienak;
jeneralian pobriak berriz orrelakuak geienak,
zer obra ona egingo duen zerbait laguntzen dienak.

15. Il diran oiek baldin mantxatik bazeukaten animetan,
eta arkitzen badira orain purgatorioko penetan,
oraziyo guk egin dezagun aientzat mundu onetan,
Jaun Dibinuak artu ditzala zeruko glori aietan.

XII

SAN JOSEREN HONDORATZEA⁹¹ 1879-I-8

1. Kanta triste batzuek arrantzaliari
uste degu dirala jartzia komeni,
oiek daukaten bizi negargarriari,
izan gaitezen danok oien errukari,
biyotzez eskatuaz jaungoiko jaunari.
2. Len ere izan dira probalidadiak,
zer modutan bizitzen diraden tristiak;
oien irabaziyak txit dira pobriak,
ez du beste errezorik emengo jendiak:
arren, salba ditzala Jaungoiko guriak
3. Ilbeltzaren eguna zortzigarrenian,
arrantzara atera ziraden goizian;
gero tempestade bat mendebal-aizian,
trezak bota ta altxatzen asi ziranian,
milagrozt etzituben danak sartu urpian.
4. Trezak bertan utzita etxera abiyan,
jira-bita eginik guztiak iya-iyen;
gero pasa zitzairen bidian erdiyan:
zumaiar txalupa bat zegon desgraziyan,
bai sokorritu ere alegin guziyan.

⁹¹ Antonio Zavala, aip. lib., 1978, 87-96.

5. Ogei lagun zituben tripulaziyuan
zumaiar txalupa orrek galduta itxasuan;
Agustin Andonegi bere aziyuan,
naiz bera ibilirik iya-iya galduan,
zazpi artu zituben al zuben moduan.
6. Agustin Andonegik eman ditu pruebak,
bere mutilak nola ez diran motelak;
onrak ere irabazi ditu asko berak;
zerbait lagundu izan baziyon denborak,
etziraden itoko amairu gizonak.
7. Inola arrimatu ezinda salbatu,
alako egualdiya zitzaioten sartu.
Danak ojuka: «Arren, jaunak, gu're artu!»
Aien antziz biyotzak ziraden urratu,
bainan inola ere ezin anparatu
8. Berak iya galduta gizonak salbatzen,
pensa zazute oiek balorerik duten;
beste geiago ere artu nai zituzten,
bainan itxas gaiztuak etzioten uzten,
ondo penaz an utzi zituzten itotzen.
9. Ai, arrantzaliaren bizi penosua!
Ofiziyu ori ez da inbidiosua,
oien irabaziya ain da kostosua;
gure Jaungoiko maite amoriosua,
arren, bedeinka zazu berriz itxasua.
10. Agustin Andonegi, zure baloreak
munduari eman dizka probalidadeak;
merezi dituzute ondo onoreak,
zu ta zure txalupen zeguen jendeak,
zergatikan zeraden umano nobleak.
11. Oien biziya beti, dudarik ez dago,
naiz osasuna izan arriskuan dago;

egon arren denbora kalman eta klaro,
derrepentian txarra sartutzen bazaio,
galtzen dira egin arren makina bat saio.

12. Jaunari biaiogu barrendik eskatu,
geiago orlakorik ez dedin gertatu;
bainan biyotz-biyotzez ondo errezatu,
itxasora juatian danak alkar artu,
lagun faltan ez gaitzian guztiyok tragatu.

XIII

SAN JOSEREN HONDORATZEA⁹² 1901-II-3

1. Kosme Damian Txurrukakoan erritar doakabeak,
kristau fedetsu, kristau beartsu, bearran adiskideak,
euskera beste izkuntzik maite etzuten arrantzaleak,
itxaso-gizon trebeak, Kanta-uriko loreak
ur gaziyaikin beti burrukan ibiltzen ziran jendeak,
arraiak dira ogei eta bat euskaldun aien jabeak.
2. Gogoratuko dira Bermeo, Antxobe eta Algorta...
larunbat santuz zutelakuan izandu negar galanta;
iruretatik galdu ziraden larogei eta amaika,
zenbat seme, zenbat aita, Jaungoiko maiteak naita...
itxaso baztar euskerazkotik diraden munduban palta!
Motrikotarrak ere ederra zuten aurreko lanbata!
3. **San Jose** deitzen ziyen txalupan Motrikutar fedetsubak,
larunbatean ogei ta batak izandu ziran galdubak;
denak uretan eman zizkiyen Jaunari beren kontubak,
arrantzale koitadubak, euskal-zale onradubak,

⁹² Antonio Zavala, *Ramos Azkarate. Galtzaundi berriz ere*. (I, II), Auspoa 286,287. Zarautz 2004, T.II, 346.

utzirik beren familitsuak emen desanparatubak,
ditu eraman berarengana Jaungoiko santu-santubak.

4. Zenbat alargun, zenbat ume ote daude gaur negarrez,
putzu aundiyak egiteraino samintasunan indarrez?
Ama gaixuai ume gaixuak esango diye: «Aitik ez!».
Amak orduban oinazez, jantzi ondoren soin beltzez
diye esango: «Gu bete arren naigabez eta ekaitzez,
kantaurretarrak lagun egingo digute guri biyotzez».

XIV

N^a SRA DE ICIAR-KOAREN HONDORATZEA⁹³ (1902)

1. Amar marinal ito dirade Kantabriako uretan.
Negar garraxiz beteta daga Ondarru bere etxetan,
Emeretzitik amar ittoak, bederatzi salbatuak
Goiko Jaun ona! zer dira baina zure desio eskutuak?
2. Mutriku ortan ba zan dei larri eta gizonen ez bihar,
olatueta traves zanian Nuestra Señora de Itziar.
Erri guztia begira zeruan argi gabeko iluntzian,
potinandia tira-biratan igarri zuen trantzian.
3. Isidoro zan patroia abila, lagunentzako noblia,
itsasoetan asko ibilia ta gizon onaren ondria.
Parte faltsuik euki ezarren izan du azken tristia.
Alegin sendo eginagaitik betiko galdu lemia.
4. Amar gizon batera ito ata ainbesteik ez bizik artu.
Salbatu ziran bederatzik e larri ziraden azaldu.
Promesa eta ofrezimendu, erruki eta errezu,
olakoetan gertatzen danez danak ziraden an keixu.

⁹³ Agustin Zubikarai, *Ondarru, kantu, otoi, orru*. Caja Municipal de Cultura, Ondarru, 184, 36.

5. Bada negarra Ondarru ontan, tristura eta tutua!
Alargun eta umezurtzetan inkesa eta ulua.
Kanpotik bialduarren errukarren dirua.
diruz sekula ez da onduko bear genduken tratua.
6. Anai bezela jokatua da Mutriku guri laguntzen.
Alkar arteko aixa txikiak ez dira orain kontutzen.
Jarrai dezagun danon artean gure zereinak ondutzen,
itsasoaren tentaziuak sekula ez dira ta aztutzen.

XV

ERANDIOKO DESGRAZIA⁹⁴
(1906-II-26)

1. Mila eta bederatzireun au da seigarren urtian,
desgrazia bat pasatu dana Erandioko partian;
negarra franko eragin dute familiaren artian,
zenbat disgustu izango zuten pensatzen jarri gaitian.
2. Otsailaren ogei ta seia egun gogoragarria,
tristuriaren lutoz jantzi zan Erandioko erria;
euren gorputza uren azpian ainbestek zuen utzia,
zeruko Aita, eduki bedi arren miserikordia
3. Orretarako ziran egunak, juan ziran erromerira,
dibersiyua zeuan lekura, Barakaldoko errira;
arratsaldia an pasatuta iluntzian erretira,
bote batian amasei lagun, danok ziraren azpira.
4. Desgraziaren bila zetozen guztiok atrebituak,
ontzi txikian ainbeste lagun, nai zutenak serbituak;
karga aundiak errebentatu, ezin geio sufrituak,
zetozen amasei ortatikan beratzi dira ituak.

⁹⁴ Antonio Zavala, aip. Lib., 1978, 141-149.

5. Ondo pensatzen jarri ezkerro, da gauza negargarria,
familiya askorentzako egun artan etorria;
euren umiak ain estimatu an utzi biar bizia,
arrezkerotik dago lutuaz Erandioko erria.
6. Zori gaiztoko egun txarrian orduan gertatu ziraden,
euren biziak entregatutzen asko pensatu ez arren;
inork eztaki eriotzia nundikan nola datorren,
ta gutxiago ondorendikan zer justizia dakarren.
7. Mundu ontatik oietxek dira uste gabe juandakuak,
bere eskuan artu daitzala arren gure Jaungoikuak;
dibersiuaaren bila jua da biziya emandakuak,
orlakuari esan leikiyo martiri benetakuak.
8. Onezkero ezta erremeiorik arek mundutik jua zian,
etzeite lagun geio gertatu orlako eriotzian;
itxasuarekin peliatuta azkenian ere il zian,
negarra franko eragin dute bakoitzak bere etxian.
9. Bizi geranak mundu onetan kontuan egon gaitezen,
al dan guztian begiratuaz nundikan nora gabiltzen,
jaungoikoari erregutuaz, inundik al baliteke izen,
desgrazia artan gertatu diranak zeruan gerta deitezen.
10. Erregututzen zaitugu ondo, zeruko Ama Birjina,
santa guztiyen agintariya, aingeruen erregina:
konsideratu martiriotik euken apartan ezina,
aien anima salbatzeko egin zazu alegina.
11. Kristau oiek gertatu ziran estadu negargarrian,
euren bizia eman biarra itxasuaren erdian;
Jesus maitiak sartu daitzala zeruetako glorian,
antxe gozatzen egon deitezen eternidade guzian.
12. Tentaziyua ibilitzen da okasiyuaren bila,
pekatuetan dauan anima arkitutzen da debila;
Jaungoikoaren seme guztiyak izan biar du umila,
beste gauzarik eztet desiyo: ala gertatu dedila.

XVI

1908-V-24KO DESKALABRUAK⁹⁵

1. Mila pasata bederatzi eun zortzigarrenge urtia,
bertso batzuek asmatutzeko euki det borondatia,
ikusirikan udara txarra batzuentzako egitia,
desgrazikua izandu dala Santanderako partida,
atunetako gizon gaixuak iruki zuten kaltia.
2. Nekazariya legorrian da arraizalia itxasuan,
jan biarrakin egiten dute mundu ontako plazuan;
artzen diraden pena ta susto beti gogotan jasuan,
al balitz danak ipinitzia alkarren gainka pisuan,
zer kontatua gertatu're bai bakoitzai bere auzuan.
3. Urte guzitan juaten dirade montañesako kostera,
San Juan eguna inguru ortan, udara pasatutzero,
bere familiyak mantentzeko dirua irabaztera,
negargarriya batzuentzako beren buruak uztera,
libratu dana larri ibili berriz legorra ikustera.
4. Ondarruako gizonak asko, Mutriku eta Donostiya,
bermeotarrak zer esanik ez, dana txalupaz josiya;
itxas kanpuan gertaturikan; denbora txar itxusiya,
ainbeste enbarkaziyo triste galdu biarra etsiya,
batzuek nolabait libratuta bestiak galdu biziya.
5. Beren andre ta arrebak igual pariente guzi negarrez,
gauza oiek orla gertatu eta lasai egoten ezta errez;
deskalabruak pasatzen dira uretan eta legorrez,
baleki batek zer gauza txarrak etorri biar dun aurrez,
aiko ginake bata bestiari zar eta gazte agurrez.
6. Ainbeste txalupa eta bapore beren santu-izenakin,
batzuek buelta oso emanda bestiak urez betiakin,

⁹⁵ Antonio Zavala, aip. lib., 1978, 151-157.

naiz urrutira klaru ikusi probetxurik ez mendiakin;
ama batzuek gelditu ziran bost eta sei aur txikikin,
sokorritzeko saiatu ziran teatro eta festakin

7. Modu orretan izandu ziran suskriziyuak irikitzen,
estudiantinak kalietan da aientzako diru biltzen;
Bilbaon ere partidua ta nobillada da jokatzten,
Donostiako soziedadiak igual ziraden portatzen,
saiatu ziran famili aiek al dan ondona anparatzen.
8. Irakurrita jakindu gendun periodiko edo papera,
lutua zala pertsona askontzat kosta Kantabri aldera,
txalupa asko eta bapore galdu zirala batera;
zein ote ziran jendia larri, arrazoia nai atera,
makinat pena zabaldutzeko izan da aurtengo kostera.
9. Dudarik ezta egitia bat gauza abekin penatu,
len bizi ezin dan pobriari zer eiten zaion ailatu:
zorioneko itxaso aundi, eiten dezuna tragatu;
bagina danak legorrerako lanikan ezin bilatu,
modu orretan uretan dira gizon asko're saiatu.
10. Aita bat orla faltatutzian aurrak dira akordatzten,
mantaletikan amai elduta noiz etorriko galdetzen;
erantzun nai ta soltatu ezin, negarrez dago urtutzen,
auzuetako emakumiak al dan ondona laguntzen,
gauza au bainon tristiagorik ez det ezer e bilatzen.
11. Batzuek orla aitzen dirade arraizaliai bengatzen,
zer peligro ta arriskua duten eztute konsideratzen;
lurren gainian dagon sastia segurua da bizitzen,
denboraletik txarrenakinde aitzen da lasai kantatzten,
itxas kanpuan txalupak buelta, gizonak antxen itotzen,
12. Alde batera pentsatu eta ori da artitzekua:
itxaso onak gusto ematen, txarra da bildurtzekua;
legorretikan muralla- iskinan jendia jostatzekua,
itxas kanpuan denbora txarrak inoi ez barkatzekua,
persona askokin igual galdutzen naiz aundia izan barkua.

13. Amairugarren bertsu onekin orain egiten det bukatu,
Zipiano det izena eta Lertxundi det eskribitu;
galdu ziraden gizon guziyai eginikan erregutu,
zeruko Aita Eternuari nai diot ondo kunplitu,
nai duenian guri otsegi bere eskutikan gaitu,
agur danari, arraizaliak, suerte on batez segitu

XVII

KANTABRIAKO ITXASGIZONAI OROIPEN BAT⁹⁶
(G. 1912-VIII-13 / T. 1932)

1. Nere biyotz gaixtua eskaka aritzat,
bertso bi ipintzeko, baldin baderitzat,
Abustuben amabiyen sortu zan ekaitzak
egin dizkigu oso deskalakru gaitzak,
makina bat persona ondatu beintzat.
2. Denak esplikatzero orain naiz abiyen,
motibua dan gisan mintzatu nadiyan;
mila bedetzireun eta amabiyen,
gainera Abustuko, ilarez erdiyan,
desgraziyy'au pasa da Kosta Kantabriyan.
3. Kulpa gabeko franko badu eramana,
bakoitzak errezatu «Aita gure» bana,
ain da negargarriya egin digun lana,
anparo gabe utzi ainbeste aur ta ama,
sinisten ere gaitz da aurren pasa dana.
4. Abustuko ilaren amairu garrena,
guretzat argitu dan egun txarrena,
izantzagun kupira denak alkarrena,

⁹⁶ *Bertsolaria* 1932, 50 zkia, 303.

gogoratu utzarekin lertzen zait barrena,
au da paraderua kantabritarrena!

5. Eun da amaseikua Bermeo bakarra,
aurten ez dute izan suerte ederra,
orri txiki batentzat, ai ori negarra!
aurrak aita falta du ta amak, senarra!
badaukate anparo on baten bearra.
6. Itxasua zitzaigun aserretzen asi,
bendabal aldetik zan aizia nagusi,
nor bere puestuari ezin ziyon eutzi;
danak zatitu ditu inor ez du utzi
Gipuzkuan bertatik ez da falta gutxi.
7. Eun da berrogoi ta iru omen dira danak
arrantzalietatik ondatu diranak,
gure Jangoikuari kontu ba emanak;
guk egin bear degu bizirik geranak
ayetzat erregutu biyotza dubenak.
8. «Aita San Inaziyo» belako barkuba
amairu gizonekin ur pian sartuba,
beraren imajina an zuben sortuba,
Abanako partian dago kostatuba,
tenpestade gaixtuak jo ta puskatuba.
9. Egur biren gainian gizon bat jarriya,
ai zer ote zan aren orduko larriya!
lagunak bera jun ta estadu urriya,
ez da Donostiyara errex etorriya,
ikusi du birian istilu gorriya.
10. Seinale ibili dala arraixku aundiyetan,
arra txarra besterik ez dan tokiyetan,
ilaren amabostan goizeko seietan,
baporiak artu zun borondate onetan,
naikua sufritu du paraje oietan.

11. Izena Daniel du nonbria Eskurtza,
jeniyo bizikua, espiritu utza,
ta baliatu zaion Jaunaren laguntza;
oso maltratatuba sartu zan onuntza,
berriz egon liteke juan gabe aruntza.
12. Inork galdetzen badu gauz ori nola da,
nik erantzungo diyot: Egiyaz onla da,
inor dudan badago betor eskolara,
anunziyatu zuben orlako bolara,
graziyaz mila bider aita Orkolaga.
13. Ai, gure biyotzeko aita Orkolaga,
beraren eskutikan ez gaitzala laga,
orain bezela zaitu eguna ta gaba,
berriz itxasu ortan ez gaitezen traba,
bedorren talentuba gauza biarra da.
14. Jainkua portatzen da danentzat ondradu,
gaiztuarentzat igual, ain biyotz ona du,
emanaz irabazten degun ainbat gradu,
itxaso sagradua ur guziyen buru,
ark ere gurutzia errespetatu du.
15. Jesus maitiak eman dezala argiya,
oraingo bolara ontan badago premiya,
euskaldunen artian au da pikardiya,
Bermeotik galdu da jendien erdiya,
lutoz jantziya dago Kosta Kantabriya.
16. Ango itxas kolpiak ta urre borroiak,
tragatu nai zituen mendi ta erriyak,
pasa dira desgrazi ikaragarriyak;
orra amasei bertso oraingo berriyak,
Fermin Imazek eta Txirritak jarriyak.

Kantabria-ko itxas-gizonai oroipen bat

FERMIN IMAZEK ETA TXIRRITAK JARRIYAK

1

Nere biyotz gaixua
eskaka aritzat
bertso bi ipintzeko
baldin baderitzat,
Abustuben amabiyen
sortu zan ekaitzak
egin dizkigu oso
deskalakru gaitzak,
makinabat persona
ondatu beintzat.

4

Abustuko illaren
amairu garrena
guretzat argitu dan
egun txarrena,
izantzagun kupira
denak alkarrena,
gogoratu utzarekin
lertzen zait barrena,
jau da paraderua
kantabritarrena.

7

Eun da kerrogei ta iru
omendira dansk
arrantzalietatik
ondatu diranak
gure Jangoikuari
kontuba emanak;
guk egin bear degu
bizirik geranak
ayetzat erregutu
biyotza dubenak.

2

Ponak esplikatzera
orain naiz abiyen
motubua dan gisap
mintzatu nadiyan;
milla bedetzireun
eta sinabiyen,
gañera Abustuko
illarek erdiyan,
desgraziya'au pasa da
Kosta Kantabriyan.

5

Eun da amaseikua
Bermeo bakarra,
aurten ez dute izan
suerte ederra,
erri txiki batentzat
jai ori negarra,
aurrak aita falta du
ta amak senarra,
badaukate anparo
on baten bearra.

8

«Aita San Inaziyo»
belako barkuba
amairu gizonekin
ur pian sartuba,
beraren imajiña
an zuben sortuba,
Abana-ko partian
dago kostatuba,
tenpestade gaixtuak
jo ta puskatuba.

5

Kulpa gabeko franko
badu eramana,
bakoitzak erreztatu
«Aita gure» bana,
sin da negargarriya
egin digun lana,
anparo gabe utzi
ainbeste aur ta ama,
sinisten ere gaitz da
aurten pasa dana.

6

Itxasua zitzaigun
aserretzen asi,
bendabal aldetik zan
aizia negusi,
nor bere puestuari
ezin zion eutzi;
danak zatitu ditu
ñor ez du utzi
Gipuzkuan bertatik
ez da falta gutxi.

9

Egur biren gañian
gizon bat jarriya,
jai zer otezan aren
orduko larriya
lagunak bera jun ta
estadu urriya,
ez da Donostiyara
errex otorriya,
ikusi du birian
istillu gorriya,
(Bukatzen da 306 urrikuan)

XVIII

BERTSO BERRIYAK LUSITANIAKO DESKALABRUEN
GAINIAN JARRIYAK⁹⁷
(1915-V-7)

1. Eskatzen det isil piska bat danori gaur faborez,
Esplikatu nai det ba gauza bat negarrez,
Nuevayorko moilatik erten zoan Lusitaniak
Beterik kargaz ta jentez Liverpoolko aldea.
2. Maiatzaren zazpiyan eman ziyuen erteria,
Despeditzen zan jente guziya, pozez eta alegriyaz,
Beren arrosko mobimentuan bazijuan ongi Lusitania,
Erabakitzen oso polliki olato aundi txuriyak.
3. Gizonak andrak ta umiak denetik despeditzen zian,
Altxatzen pañuelo txuriyak oso pozez beterikan,
Bat olgetan bestia dantzan, umiak denak salteka,
Beste batzuek urai beiratzten denak pozez beterikan.

⁹⁷ KM. Kulturunea, Gregorio Mujikaren ondareko bertso-papera. C-553 F-22.

4. Izango ziran zortzi bat ordu zijuala itsas gainian,
Txori txuriyak eskoltatzen zun bere lau eskinan aldean,
Eta kapitan balientia zeon bere zubi gainian,
Bere biyotzak esaten ziola desgrazien bat zala urrian.
5. Baporen pasillo baten jarrita sillatxo batean
Itxaso pollitari begira zeon gazte euskaldun bat,
Arratsaldeko ordu biyetan maiatzaren zazpiyan,
Ikusi zuan torpedo bat iya bapore azpiyan.
6. Mendi txuri urrezkuak laister ikusi zuan,
Altxatzen ziela aundi baporen inguruan,
Zauzkan kamarotiak euskaldun orrek inguruan,
Artu zuan salvavida bat salbatzeko peligruan.
7. Segituan juan zan esatera barkoko kapitainari,
Atzeko aldean ikusten zala ur gainian sumarinua,
Kapitanak segituan ordenatu zuan marineleri
Arriatzeko ur gainera txalopatxuak ugari.
8. Bapor artan ezta sentitzen, lamentuak besterik,
Doloriak eta negarrak gizon ta andra guziari,
Maldiziyuak ta juramentuak batzuek diarka amari,
Beste batzuek pazientziyaz errezatzen Jangoikuari.
9. Batzuek oinetakuek erazten, bestiak eltzen tabloari,
Onek aitari deika, arek deika semeari,
Emakumeak negarrez lastan bat eman senarrari,
Onek albaluke bezela salbatu estutasun artatik.
10. Bazijuan ondoa bapor eder aura,
Sokak ebakitzen asi zan euskaldun aura,
Beiratu gabe bere biziai asi san salbatzen
Ta onela txalupatxo batean ogeta amabi salbatu zituen.
11. Lan ontan zebala ikusi zuan religioso bat
Beren besuarekin eskatzen zeola faborez sokorro bat,
Gure mutila errukituta beren txalopan etzala salbatzen.
Beren salvavida bota zion eta salbatu zan ari eltzen.

12. Aita religioso au da oso fraile ona,
Ta ematen dio eskerrak Bilboko mutil onari,
Ez dauka historiyan igualik jarri zuan bere biziya peligruan,
Besteak salbatzeagatikan olako triste peligruan.
13. Bizente Egaña ta Agirre da mutil baliente au⁹⁸,
Olabeagan jaiota Abandon bataiatua,
Mejikoa juan zan oso gaztia ta orain zetorren etxera,
Momentu negarrezko artan gloriaz asko bete da.
14. Goiko Amerika aldetik zetorren fraile ona,
Urte askotan predikatzen ibili da religioso ona,
Bapor ontan zetorren alegriaz oso beterik,
Desiotan laztan egiteko bere aita ta amari.
15. Peligro artan zeola ikusi zuan ama bati
Iru ume besoan zeuzkala dolorez ta negarrez beterik,
Amari eman zion beren kortxua pozez beterik,
Erregutzen Jangoiko jaunari ama semeak salbatzeagatik.
16. Bere balore aundi arekin ekin zion jentia salbatzen,
Lenengo salbatu zuan ama alabak tabloi baten,
Gero juan zan itxas gainian jentia geiago salbatzen,
Ta onela balorez beterik bizitza asko salbatu zituen.
17. Zeon balorezko lan ontan Españaiko relijioso on au,
Ikusten zeola bere onduan desgrasi aundi au,
Bera ere zebilen gaizki tabloi ta uren artean,
Arrimaturik berari Agirre biziya salbatu ziyuan.
18. Galdu zanian bapora itxas txuri azpiyan,
Ikusten zian gauza tristiak gizon andra ume artian,
Olato artian danak nastuta aiek momentu tristiya,
Danak itotzen dao ezin salbaturik inoren indarrak.

⁹⁸ Bizente Egaña Agirre 1886ko ekainaren 7an jaio zen Bilbon, bere gurasoak Leandro Egaña Uriarte eta Baldomera Agirre Arzinaga izan zirelarik. Gertatu zenean hondoratzen 28 urte zituen, beraz, sasoirik onenean.

19. Negarrez zeon ur gainian ordu bat eta erdian,
Ama bat seme birekin tabloi baten gainian,
Sei bat metro zeuden aldegin da Agirreri,
Beren gerrikua bota zion salbatzeko ama ta umiari.
20. Mundu onetan ez dago pena aundiagorik,
Ikustia baino jentia itotzen ta ezin salbaturik,
Danak eskatzen piedadia beren momentu triste hartan,
Ta bestiak begira ezin salbaturikan.
21. **Bizente Egaña ta Agirre** euskaldun kasta ona da,
Beren odola dago nastuta balorez ta graziaz.
Gaur Ingalaterra guziyan jentia estimatzen du,
Baina espainol tarrak esan gutxi egin du.
22. Gauza asko ipintzen debe beste jende onegatik,
Belmonte, Gallo o Gaona o beste Gallitogatik,
Baina ona da esatea jende guziari
Ez daola balore aundiyagorik
Ematia baino bi pase ederrak itxaso olato txuriari.

XIX

DOMECQ MARINELAREN HILTZIA⁹⁹ (1938 ing.)

1. Ez da marineletan ez ja Donibandarrik
Amodiorik ez dianik itxaso handiari,
Txipitik maithatüz hori ez da estonagarri
Nahiz hen zorthia ez den bethi inberagarri,
Aitak erakutsirik bidia semiari,
Bizi dira eskualdün hun, fidel itxasuari.

⁹⁹ Jakes Larrondo (ed.), *Etxahun-Iruri khantan*. Pau, IPA, 1977, 94-96.

2. Jinkuak egin bagüntü algarren maithatzeko,
Ez zatin kriminelik jente hunen arteko,
Eziz eta marinel bat planta hortan hiltzeko,
Alhargüntsa gazte baten nigarretan uzteko,
Bi urthetako haur bat goizik malürratzeko,
Aita eta anaie bat krimuan probatzeko.
3. Itxas portin hartürik arrantzüko untzia,
Gaiaz phartitü ziren hiru aita semiak,
Zioielarik gaur date arrantzüko egüna,
Fortünatzeko beitügü güne izigarria,
Xantzak lagüntzen badü gure projet hartia,
Zuinen eder datin sarri etxenko batzarria.
4. Itxasua anple zen, ez zen batere aizerik,
Handaiako leihorra hürrünian ageri,
Guratzan hat ez beitate beste arrantzalerik,
Untzian barnen hiruak dritxokaz eta erriz,
Itxasuak ederrez ez zialakoz parerik.
Nihur ez zian gai hartan esperantxa trixterik.
5. Hel eta hasi ziren beren ofiziuari,
Sariak hedatürik arrain bühürriari,
Gorderik hiru marinel beste aldekuetarik
Tirokan hasten dirade xüxenka untziari,
Seme batek eskü bat bihotzian ezarri,
Oihü batez: «Hunkirik niz» diolarik aitari.
6. Tiro batek eginik baten heriotzia,
Donibanerat бүрүз үтзүлтzen da untzia,
Hain alagera juranik planta hortan jitia,
Phentsa zer izan behar zin etxeko batzarria,
Hogei eta bi urthetan holaxek finitzia,
Ez deia hori oithian phena izigarria.
7. Ama baten besuan haur txipi bat nigarrez,
Bere aita zenaren besarkatü beharrez,

O inozent malerusa badakikek hatsarrez,
Bethi izan behar dela lotsa itxasuaiez,
Handitü hizatinin ohart hadi aitarez,
eta ez itxasua har irus izan beharrez.

8. Hürüntik ezagün da orruaz itxasua,
Phausa hadi bakian, o marinel gaixua,
Bere traidore obretan ez dik lehen krimua,
Behar dik nunbait egotxi bere errai gaxtua,
Hitarik nahi zian azken sakrifiziua,
Kriminelen eskietarik inozent hiltzekua.

Pierre Bordazarre «Etxahun Iruri» (1908-1979)

XX

ALARGUNAREN NEGARRA¹⁰⁰

1. Nere gogoa egan dijoa alargunaren albora,
Aitarik gabe gelditu diran ume txikien ondora,
Ama gaixoa, zoro antzean begira izar lekura:
– Nere umien aita genuna iges jun zaigu zerura.
2. – Iru alaba ta bi mutiko dira gu bion aurtxoak,
Aitarik gabe gelditu dira errukarrizko gaixoak,
Ni ama izan da, ez dut etsiko ni-re iltzera nijoa,
Aita-amik gabe, zer egoera ume zurtz gure umeak!
3. – Nere buruak ez du zentzurik zu itto zinan ezkeru,
Zure itzala bilaka nabil goiz guziz eta gauero,
Aitatxo nun da? Galdezka dabil txikiena egunero,
Nik etorriko zerala esan etzera etorko gaurgero.
4. – Patroiak oiu egin zunean (Pello, Antton, Joxe!) ura loaren goxua,
Azkar esnatuz pizkor altxatu zinan nere senartxua,
Nork esango zun izanikan zu bulartsu ta osasuntsua,
Azkenekoa izango zala erdi lotako muxua.
5. – Neretzat zinan senar onena, ez ninduzun atzipetu,
Gazte ginala agintakoak danak zenitun kunplitu,
Zure mendean egun onarik munduan ditut bizitu,
Orla ez neza etsi-inola ta lenbaitlen zugana deitu.
6. – Zure emaztea naizen aldetik dizut zin-zinez eskatzen,
Zauden lekuan saiatu zaitez gauza au neri irixten,
Len baino lena ni lur ontatik zuregana eramaten,
Zu gabe nere biziak ez du irauterikan pentsatzen.

¹⁰⁰ Fernando Artola Sagarzazu «Bordari», *Bakoitzak berea*. Sendoa, Zarautz, 1982, 112-113.